

Міністерство освіти і науки України

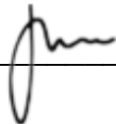
**ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»**

**Інститут соціальних і гуманітарних наук
Кафедра історії та археології**

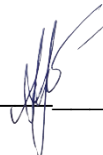
Руденко Світлана Олексіївна

**СВІТОВА ТА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА КНР
НАПРИКІНЦІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.**

**Кваліфікаційна робота
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)**

Особистий підпис – Руденко С. О.

Науковий керівник – д.і.н., професор Воронін В. М.

Завідувач кафедри – д.і.н., проф. Набока О. В.

Полтава – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Джерельна база дослідження	7
1.2. Історіографія проблеми	10
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА РОЗШИРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ВПЛИВУ КНР У 1990-х – НА ПОЧ. ХХІ ст.	17
2.1. Економічна трансформація КНР та зміцнення її міжнародних позицій	17
2.2. Розширення політичного та економічного впливу КНР у Центральній та Південно-Східній Азії	23
РОЗДІЛ 3. КНР У СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У 1990-х – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.	30
3.1. Китайсько-американські відносини та їхній вплив на міжнародний баланс сил	30
3.2. Розвиток відносин КНР з Європейським Союзом	35
3.3. Основні напрями розвитку українсько-китайських відносин	40
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СВІТОВОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ КНР У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ	46
4.1. Місце історії Китаю та його міжнародних відносин у шкільному курсі історії	46
4.2. Методичні підходи до вивчення світової та регіональної політики КНР в 11 класі	51
4.3. Практична реалізація вивчення теми в 11 класі	56
ВИСНОВКИ	66
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	74

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Кінець XX – початок XXI ст. став періодом істотної трансформації системи міжнародних відносин, що супроводжувалася зміною співвідношення політичних та економічних сил, появою нових центрів впливу та переосмисленням ролі провідних держав у світовій політиці. Одним із найпомітніших проявів цих процесів стало посилення Китайської Народної Республіки (КНР), яка внаслідок масштабної економічної модернізації, поглиблення інтеграції у світове господарство та активізації зовнішньої політики поступово зміцнила свої позиції на регіональному і глобальному рівнях.

У 1990-х – на початку XXI ст. економічне зростання КНР дедалі більше перетворювалося на ресурс її міжнародного впливу. Розширення зовнішньої торгівлі, інвестиційної діяльності, участі в міжнародних та регіональних організаціях поєднувалося з активізацією політики Китаю в Центральній та Південно-Східній Азії, розвитком складної системи співробітництва і конкуренції зі Сполученими Штатами Америки та Європейським Союзом. Вивчення цих процесів дає змогу простежити взаємозв'язок внутрішньої трансформації держави зі зміною її місця в міжнародній системі.

Окремого значення набуває український вимір проблеми. Після встановлення дипломатичних відносин між Україною та КНР у 1992 р. двостороння взаємодія поступово охопила політичну, торговельно-економічну, аграрну, науково-технічну, військово-технічну та інвестиційну сфери. Її розвиток відбувався в умовах посилення глобальної ролі Китаю та змін зовнішньополітичного становища України, що зумовлює необхідність розглядати українсько-китайські відносини в ширшому контексті міжнародної політики КНР.

Актуальність теми має також освітній вимір. Історія Китаю другої половини XX – початку XXI ст., його економічна модернізація та сучасна геостратегія входять до змісту шкільного курсу всесвітньої історії. Водночас

міжнародний вимір китайського піднесення у навчальних матеріалах закономірно представлений стисло. Використання результатів історичного дослідження створює можливості для поглиблення програмового матеріалу, організації роботи учнів із документами, статистикою, картами та різними історичними інтерпретаціями, формування причинно-наслідкового, просторового й критичного мислення.

Таким чином, комплексне дослідження світової та регіональної політики КНР наприкінці XX – на початку XXI ст. є актуальним як з погляду осмислення трансформацій сучасної міжнародної системи, так і з огляду на можливості використання відповідного історичного матеріалу в шкільній історичній освіті.

Мета дослідження полягає у комплексному дослідженні світової та регіональної політики Китайської Народної Республіки наприкінці XX – на початку XXI ст. у взаємозв'язку з економічною трансформацією країни, визначенні основних напрямів її взаємодії з державами Центральної та Південно-Східної Азії, США, Європейським Союзом та Україною, а також обґрунтуванні й практичній розробці методичних засад вивчення цієї проблематики в 11 класі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1) охарактеризувати джерельну базу дослідження та основні напрями української і зарубіжної історіографії світової та регіональної політики КНР, а також науково-методичні праці, необхідні для розроблення освітньої складової роботи;

2) проаналізувати основні напрями економічної трансформації КНР, визначити її вплив на зміцнення міжнародних позицій держави та простежити особливості розширення політичного й економічного впливу Китаю в Центральній та Південно-Східній Азії;

3) з'ясувати місце КНР у системі глобальних міжнародних відносин через аналіз китайсько-американської взаємодії, розвитку відносин Китаю з

Європейським Союзом та основних напрямів українсько-китайських відносин;

4) визначити місце історії Китаю та його міжнародних відносин у шкільному курсі історії, обґрунтувати методичні підходи до вивчення світової та регіональної політики КНР в 11 класі та розробити авторський дидактичний комплекс навчальних завдань.

Об’єктом дослідження є процес навчання всесвітньої історії в старшій школі на матеріалі історії Китаю кінця XX – початку XXI ст.

Предметом дослідження є історичний зміст світової та регіональної політики КНР наприкінці XX – на початку XXI ст., його представлення у шкільному курсі всесвітньої історії та методичні засади використання цього матеріалу в навчанні учнів 11 класу.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1990-ті – початок XXI ст. Нижня межа зумовлена переходом міжнародної системи до нового етапу розвитку після завершення «холодної війни» та активізацією зовнішньополітичної діяльності КНР. Верхня межа пов’язана з періодом, коли основні тенденції економічного піднесення Китаю та розширення його регіонального й глобального впливу вже набули виразного характеру. У процесі дослідження в окремих випадках здійснюється звернення до подій попередніх або наступних років, якщо вони необхідні для розуміння передумов чи наслідків досліджуваних процесів.

Територіальні межі дослідження визначаються основними напрямками міжнародної діяльності КНР і охоплюють територію Китаю, держави Центральної та Південно-Східної Азії, Сполучені Штати Америки, держави – члени Європейського Союзу та Україну.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети та завдань використано комплекс загальнонаукових, спеціально-історичних і педагогічних методів. Проблемно-хронологічний метод застосовано для простеження основних етапів економічної трансформації та міжнародної діяльності КНР. Історико-порівняльний метод дав змогу зіставити особливості

китайської політики в Центральній та Південно-Східній Азії, а також характер взаємодії КНР із США та Європейським Союзом. Історико-системний метод використано для розгляду міжнародної діяльності Китаю як взаємопов'язаної сукупності економічних, політичних, дипломатичних і регіональних процесів. Аналіз і синтез застосовано під час опрацювання джерел та наукової літератури і формулювання узагальнень; джерелознавчий аналіз – під час роботи з дипломатичними документами та статистичними матеріалами.

Для методичної складової дослідження використано контент-аналіз навчальної програми та підручників з всесвітньої історії для визначення місця й способів представлення теми Китаю в шкільному курсі. Метод педагогічного моделювання застосовано для визначення структури навчальної діяльності учнів під час опрацювання відповідної проблематики, а дидактичне проєктування – для розроблення авторського комплексу навчальних завдань для 11 класу.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його історичних і методичних матеріалів під час підготовки та проведення уроків всесвітньої історії в 11 класі. Розроблений дидактичний комплекс може застосовуватися під час вивчення теми Китаю, узагальнення матеріалу про країни Азії та опрацювання проблематики міжнародних відносин другої половини XX – початку XXI ст. Запропоновані завдання передбачають роботу з причинно-наслідковими зв'язками, картографічними матеріалами, дипломатичними документами, статистичними даними, порівнянням різних моделей міжнародної взаємодії та формулюванням аргументованих висновків. Окремі елементи комплексу можуть адаптуватися вчителем відповідно до навчального часу та рівня підготовки учнів.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що охоплюють десять підрозділів, висновків та списку джерел і літератури. Загальний обсяг – 78 сторінок, основний текст – 73 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база дослідження

Дослідження економічної трансформації Китайської Народної Республіки (КНР), розширення її регіонального та глобального впливу в 1990-х – на початку ХХІ ст. потребує залучення комплексу різнопланових джерел. Специфіка проблеми зумовлює необхідність поєднання офіційних дипломатичних документів, статистичних і довідкових матеріалів, а також нормативних та навчальних матеріалів зі шкільної історичної освіти. Їх використання дає змогу простежити як окремі напрями міжнародної діяльності КНР і українсько-китайських відносин, так і особливості представлення відповідної проблематики у шкільному курсі історії.

За характером та інформаційним потенціалом використані джерела доцільно поділити на три основні групи: офіційні дипломатичні документи, що відображають становлення та розвиток українсько-китайських відносин; статистичні й довідкові матеріали; нормативні документи, навчальні програми та шкільні підручники з історії. Така класифікація дає можливість визначити значення кожної групи для історичної та методичної складових дослідження.

Першу групу становлять офіційні дипломатичні документи, що безпосередньо відображають розвиток міждержавних відносин України і КНР. Важливе значення має Спільне українсько-китайське комюніке від 31 жовтня 1992 р., у якому були закріплені основні принципи двосторонньої взаємодії на початковому етапі дипломатичних відносин [29]. Подальший розвиток їх договірно-політичної основи відображено у Спільній декларації України і Китайської Народної Республіки від 6 вересня 1994 р. [26].

Зміст українсько-китайської взаємодії на початку ХХІ ст. розкриває Спільна декларація України і Китайської Народної Республіки про зміцнення дружби і всебічного співробітництва в ХХІ столітті від 21 липня 2001 р. [27]. Документ засвідчує розширення сфер двосторонньої співпраці порівняно з

початковим етапом 1990-х рр. Важливим для характеристики подальшої еволюції відносин є також Спільна декларація України і Китайської Народної Республіки про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства від 5 грудня 2013 р. [28].

Послідовне залучення документів 1992, 1994, 2001 і 2013 рр. дозволяє простежити розвиток українсько-китайських відносин від визначення базових принципів міждержавної взаємодії до оформлення стратегічного партнерства [26–29]. Водночас офіційний характер цих джерел потребує врахування їхньої специфіки: вони передусім фіксують узгоджені позиції сторін і задекларовані напрями співробітництва, тому для оцінювання практичних результатів двосторонньої взаємодії необхідне залучення матеріалів іншого типу.

Другу групу становлять статистичні та фактографічні матеріали. Значна їх частина систематизована у науково-довідковому виданні «Українсько-китайські відносини у 1991–2020 рр.», підготовленому В. Головком, І. Жигиром, В. Мостовою та К. Суворовим [4]. Видання містить хронологію двосторонніх контактів, нормативно-правові документи, а також відомості про політичне, торговельно-економічне, науково-технічне та інші напрями співробітництва.

Статистичні матеріали дають можливість зіставляти офіційно проголошені напрями співпраці з фактичною динамікою українсько-китайських економічних відносин. Особливе значення вони мають для аналізу обсягів і структури торгівлі, інвестиційної взаємодії та окремих спільних проєктів [4].

Третю групу становлять нормативні документи, навчальні програми та підручники, залучені для розкриття методичної складової дослідження. Вони дозволяють визначити місце історії Китаю та його міжнародних відносин у змісті шкільної історичної освіти, а також обґрунтувати можливості використання результатів історичного дослідження в 11 класі.

Нормативну основу навчання учнів старшої школи у 2024/2025 навчальному році становив Державний стандарт базової і повної загальної

середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 [7]. У роботі враховано також Державний стандарт профільної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 р. № 851 [8]. Оскільки його застосування передбачено з 1 вересня 2027 р., він використовується як перспективний нормативний орієнтир розвитку профільної середньої освіти, а не як чинна основа навчання одинадцятикласників у 2024/2025 навчальному році.

Безпосередній зміст вивчення Китаю визначено на основі навчальної програми «Всесвітня історія. Історія України» для 6–11 класів, затвердженої та рекомендованої Міністерством освіти і науки України наказом від 3 серпня 2022 р. № 698 [18]. Для дослідження особливе значення має програма всесвітньої історії для 11 класу, яка передбачає вивчення проголошення КНР, маоїстських соціально-економічних експериментів, трансформаційних процесів, розвитку Китаю на зламі XX–XXI ст. та сучасної геостратегії КНР [18, с. 181–182]. Саме це створює нормативно-змістову основу для використання результатів дослідження у шкільному курсі.

Для аналізу навчального забезпечення теми залучено підручники з всесвітньої історії для 11 класу О. В. Гісема та О. О. Мартинюка [3, с. 123–130], П. Б. Полянського [22, с. 129–136], І. Я. Щупака [31, с. 149–157], а також підручник І. Д. Васильків, Р. Б. Сіромського та В. В. Островського 2024 р. [2]. Вони використовуються для визначення обсягу та структури навчального матеріалу про Китай, способів представлення його економічного й політичного розвитку, міжнародного становища, а також характеру запропонованих учням навчальних завдань.

Зіставлення навчальної програми й підручників різних авторських колективів дає можливість визначити спільне змістове ядро шкільного вивчення Китаю та відмінності в його дидактичній репрезентації.

Таким чином, джерельна база дослідження охоплює взаємопов'язані групи матеріалів. Офіційні українсько-китайські документи дозволяють простежити формування договірно-політичних засад і зміну характеру

двосторонніх відносин; статистичні та довідкові матеріали – конкретизувати їх практичну динаміку; нормативні освітні документи, навчальна програма та підручники – визначити місце історії КНР у шкільному курсі та основу її методичного опрацювання. Наукові праці, за допомогою яких здійснюється інтерпретація відповідних процесів і визначається ступінь розробленості проблеми, розглядаються окремо в історіографічному огляді.

1.2. Історіографія проблеми

Проблематика економічної трансформації, регіональної та глобальної політики Китайської Народної Республіки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. представлена значним масивом українських і зарубіжних досліджень. Їх тематичне й концептуальне розмаїття зумовлене багатоаспектністю міжнародного піднесення Китаю, яке вивчається в контексті економічної модернізації, зовнішньої політики, зміни міжнародного статусу КНР, її взаємодії з провідними центрами сили та розвитку регіональних і двосторонніх відносин.

Аналіз історіографії дозволяє виокремити кілька основних напрямів: дослідження економічної модернізації КНР та її інтеграції у світову економіку; вивчення міжнародного статусу й зовнішньополітичної стратегії Китаю; аналіз регіональної політики в Центральній та Південно-Східній Азії; дослідження відносин зі США та Європейським Союзом; вивчення українсько-китайських відносин. З огляду на спеціальність, за якою виконується кваліфікаційна робота, окрему групу становлять праці з теорії та методики навчання історії.

В українській історіографії важливе місце посідають дослідження В. О. Кіктенка. У праці «Теорія “мирного піднесення / розвитку Китаю” в політичному та науковому дискурсі» розглянуто формування концепції, покликаної пояснити зростання міжнародної ролі КНР у поєднанні з декларуванням мирного характеру цього процесу [12]. У статті «“Китайська загроза” в глобальному контексті: теорія і реальні виклики» автор аналізує

дискусії щодо можливих наслідків посилення КНР для міжнародної системи [9], а в дослідженні «Роль теорії “м’якої сили” у створенні нового образу Китаю» звертається до нематеріальних інструментів міжнародного впливу [10]. Внутрішні ідейні передумови китайської модернізації висвітлено у праці «Теорія Ден Сяопіна: практична філософія та оновлена ідеологія Комуністичної партії Китаю» [11]. Сукупність цих досліджень дозволяє розглядати економічне й міжнародне піднесення КНР у взаємозв’язку внутрішніх реформ, зовнішньополітичного дискурсу та засобів формування міжнародного впливу.

Загальні напрями зовнішньої політики КНР у XXI ст. характеризують М. В. Булик та Н. В. Гаврилова [1]. Д. С. Лікарчук у праці «Зовнішня політика Китаю: конфлікти, перспективи, нові сценарії» акцентує увагу на суперечностях сучасної міжнародної діяльності КНР та можливих напрямках її подальшої еволюції [17]. Економічний вимір міжнародного посилення Китаю представлено в дослідженнях С. О. Якубовського та П. І. Розновської, присвяченому міжнародній торгівлі КНР [32], а також В. В. Клуса і С. О. Якубовського, які аналізують зміни торговельних потоків між Китаєм і США в умовах торговельного протистояння [14]. Ці праці доповнюють дослідження зовнішньої політики аналізом економічних механізмів міжнародного впливу КНР.

Регіональний напрям української історіографії представлений, зокрема, працею О. Ф. Деменка «Центральна Азія у зовнішньополітичній стратегії КНР 1992–2019 років» [5]. Автор простежує еволюцію політики Китаю щодо регіону від вирішення прикордонних і безпекових питань до розширення економічної, енергетичної та інфраструктурної присутності. Хронологічні межі й проблематика цього дослідження безпосередньо відповідають одному з напрямів кваліфікаційної роботи.

Окремий масив української літератури присвячений двостороннім відносинам України та КНР. І. А. Кіпцар досліджує початковий період їх розвитку у 1992–2002 рр. [13], Л. Лещенко – здобутки та перспективи

українсько-китайської взаємодії на початку XXI ст. [16]. І. Зіневич аналізує передумови та внутрішні й зовнішні чинники розвитку міждержавних відносин [6], а С. С. Троян – проблеми і перспективи їх подальшого розвитку [30]. У новішому дослідженні О. Ю. Кондратенка китайський напрям розглянуто в контексті диверсифікації зовнішньої політики України та зміни міжнародного середовища [15]. Сукупність цих праць дозволяє простежити еволюцію дослідницького інтересу від встановлення дипломатичних контактів до аналізу економічної, політичної та стратегічної складових українсько-китайського партнерства.

Зарубіжна історіографія проблеми є значно ширшою та охоплює як загальну історію сучасного Китаю, так і спеціальні дослідження його економіки, зовнішньої політики та відносин з окремими державами й регіонами. Для розуміння історичних передумов сучасної трансформації КНР важливими є узагальнювальні праці Дж. К. Фербенка і М. Голдман «China: A New History» [40] та Г. Кіссінджера «On China» [43]. Вони дозволяють розглядати зовнішньополітичну поведінку сучасного Китаю в ширшому історичному контексті.

Одним із основних напрямів зарубіжних досліджень є економічна модернізація КНР. Б. Наутон у монографії «The Chinese Economy: Transitions and Growth» детально характеризує перехід від централізованої системи до специфічної моделі ринкової економіки зі збереженням значної ролі держави [46]. С. Бреслін у праці «China and the Global Political Economy» розглядає взаємозв'язок внутрішньої економічної трансформації та включення КНР до глобальної політичної економії [34]. Економічний вимір зовнішньої політики безпосередньо аналізує В. Дж. Норріс у статті «China's Post-Cold War Economic Statecraft: A Periodization», де простежено поступову трансформацію економічних ресурсів із засобу внутрішньої модернізації на важливий інструмент міжнародної діяльності держави [47]. Ці дослідження створюють основу для розуміння зв'язку між економічним розвитком КНР та зміцненням її міжнародних позицій.

Інший напрям пов'язаний з осмисленням міжнародного статусу та могутності Китаю. Й. Денг у праці «China's Struggle for Status: The Realignment of International Relations» розглядає зовнішню політику КНР через її прагнення посісти в міжнародній системі місце, відповідне зростаючим ресурсним можливостям [37]. Д. М. Лемптон у монографії «The Three Faces of Chinese Power: Might, Money, and Minds» акцентує багатовимірність китайської могутності, поєднуючи військові, економічні та інтелектуально-політичні ресурси [44]. Р. Г. Саттер у праці «Chinese Foreign Relations: Power and Policy Since the Cold War» комплексно характеризує основні напрями зовнішньої політики КНР після завершення холодної війни [49].

Новітня зарубіжна література значною мірою зосереджена на питанні довгострокових цілей КНР та зміні її ролі у світовому порядку. Р. Доші у праці «The Long Game: China's Grand Strategy to Displace American Order» простежує еволюцію китайської стратегії від обмеження американської переваги до активнішого формування регіонального й глобального середовища [38]. Е. К. Економі в монографії «The World According to China» аналізує зовнішньополітичні цілі КНР і бачення нею майбутнього міжнародного порядку [39]. С. Л. Ширк у праці «Overreach: How China Derailed Its Peaceful Rise» звертає увагу на перехід від стриманішої зовнішньополітичної поведінки до більш активної та наполегливої політики [48]. Ці праці відображають зміну дослідницьких оцінок Китаю порівняно з літературою 2000-х – першої половини 2010-х рр.

Значний масив літератури присвячено китайсько-американським відносинам. Т. Дж. Крістенсен у праці «The China Challenge: Shaping the Choices of a Rising Power» розглядає можливості й проблеми взаємодії США з Китаєм, що посилюється [35]. А. Л. Фрідберг у монографії «A Contest for Supremacy: China, America, and the Struggle for Mastery in Asia» акцентує стратегічне суперництво двох держав у Східній Азії [41]. Разом із працями Р. Доші [38], С. Ширк [48] та Р. Саттера [49] ці дослідження демонструють поступову зміну наукового дискурсу від проблеми інтеграції КНР до

сформованого міжнародного порядку до аналізу стратегічної конкуренції Китаю та США. Економічну складову цього процесу доповнює дослідження В. В. Клуса і С. О. Якубовського [14].

Регіональна політика КНР також представлена спеціальними дослідженнями. Д. Керр і Л. Свінтон у статті «China, Xinjiang, and the Transnational Security of Central Asia» аналізують безпекові аспекти китайської політики в Центральній Азії та їх зв'язок із ситуацією в Сінцзяні [42]. Взаємодію Китаю з державами Південно-Східної Азії С. Бі розглядає через розвиток співробітництва з АСЕАН, економічної інтеграції та інституціоналізації регіональних зв'язків [33]. У поєднанні з дослідженням О. Деменка [5] ці праці дозволяють порівнювати різні моделі регіональної політики КНР.

Окремий напрям становлять дослідження відносин Китаю з Європейським Союзом. К. Леві та А. Ревес у статті «No Common Ground: A Spatial-Relational Analysis of EU-China Relations» звертають увагу на внутрішню неоднорідність позицій держав – членів ЄС щодо Китаю та залежність цих позицій від економічних, історичних і геополітичних чинників [45]. Я. ван дер Гарст у праці «The European Commission and the “Europeanisation” of EU Trade Diplomacy: The Case of EU-China Relations, 1999–2021» аналізує інституційний і торговельно-економічний вимір взаємодії ЄС та КНР і зміни механізму формування європейської політики щодо Китаю [50]. Ці дослідження дозволяють уникнути спрощеного розгляду Європейського Союзу як цілком однорідного учасника відносин із КНР.

Таким чином, зарубіжна історіографія дозволяє розглядати міжнародне піднесення КНР у кількох взаємопов'язаних площинах: економічна модернізація та інтеграція у світове господарство [34; 46; 47], формування державної могутності й міжнародного статусу [37; 38; 39; 44; 48; 49], взаємодія зі США [35; 38; 41; 48; 49], регіональна політика [33; 42] та відносини з Європейським Союзом [45; 50].

Оскільки кваліфікаційна робота виконується за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія), важливе значення має також науково-методична література. Базові положення теорії та методики навчання історії представлені у праці О. І. Пометун та Г. О. Фреймана «Методика навчання історії в школі» [25]. Компетентнісне спрямування історичної освіти та основні складники предметної історичної компетентності обґрунтовано в методичному посібнику О. І. Пометун, Н. М. Гупана та В. С. Власова «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі» [24].

Особливе значення для роботи зі старшокласниками має дослідження О. І. Пометун та Н. М. Гупана «Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії» [23]. Проблеми використання історичних документів у навчальному процесі розглядають В. К. Молоткіна та О. Тарапон [19], можливості застосування візуальних джерел для розвитку критичного мислення – В. К. Молоткіна та Л. В. Хмельницька [20], а формування дослідницької компетентності засобами шкільного підручника історії – П. В. Мороз та І. В. Мороз [21]. Ці праці створюють методичну основу для використання під час вивчення КНР документів, картографічних і статистичних матеріалів, проблемних та дослідницьких завдань.

Методичне опрацювання теми співвідноситься також із принципами якісної історичної освіти, сформульованими Радою Європи в документі «Quality History Education in the 21st Century: Principles and Guidelines» [36]. У ньому акцентовано значення критичного опрацювання історичної інформації, роботи з різними перспективами та формування в учнів здатності до аргументованого осмислення складних і суперечливих питань. Це особливо актуально для вивчення міжнародної політики КНР, де учні стикаються з різними оцінками китайської моделі розвитку, міжнародного піднесення та взаємодії Китаю з іншими центрами сили.

Отже, наукова та методична література забезпечує достатню основу для дослідження теми. Економічна модернізація КНР, її міжнародний статус, взаємодія зі США, регіональна політика, відносини з Європейським Союзом

та Україною представлені значним масивом спеціальних досліджень. Водночас відповідні напрями переважно розглядаються окремо, тоді як комплексне поєднання економічного, регіонального, глобального та українського вимірів міжнародного піднесення КНР представлене меншою мірою. Потребує окремого опрацювання і методична складова проблеми. Наявні дослідження створюють теоретичну основу для компетентнісного, проблемного, дослідницького та джерелознавчого навчання історії, однак спеціальна методика вивчення світової та регіональної політики КНР в 11 класі фактично не розроблена. Це зумовлює доцільність поєднання результатів історичного дослідження з їх подальшою дидактичною трансформацією та розробленням авторського комплексу навчальних завдань.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА РОЗШИРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ВПЛИВУ КНР У 1990-х – НА ПОЧ. ХХІ СТ.

2.1. Економічна трансформація КНР та зміцнення її міжнародних позицій.

Економічне піднесення Китайської Народної Республіки належить до найбільш масштабних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст. Його особливість полягала не лише у високих темпах зростання, а передусім у поступовій зміні самої моделі господарського розвитку. Китай здійснив перехід від централізованої економічної системи до моделі, у якій ринкові механізми поєднувалися зі збереженням значної ролі держави та політичного контролю Комуністичної партії Китаю [46, с. 85–111].

Після початку реформ наприкінці 1970-х рр. китайське керівництво поступово відмовлялося від найбільш жорстких форм централізованого планування, не переходячи водночас до повної лібералізації економіки. Розширювалася господарська самостійність підприємств, створювалися умови для розвитку недержавного сектору, залучення іноземного капіталу та зовнішньої торгівлі. До середини 1990-х рр., за оцінкою Б. Наутона, Китай значною мірою відійшов від командної економіки та сформував функціонуючі ринкові механізми, хоча сам процес переходу залишався незавершеним [46, с. 85–86].

Важливим етапом стало переосмислення співвідношення між планом і ринком. На початку 1990-х рр. офіційним орієнтиром стала побудова «соціалістичної ринкової економіки», що передбачала поширення ринкових механізмів при збереженні політичного керівництва КПК [46, с. 99–100]. В ідейному плані така модель спиралася на прагматичний підхід Ден Сяопіна до модернізації, який поєднував реформування господарства зі збереженням основ політичної системи [11, с. 26–27, 33–35].

Однією з визначальних рис китайського курсу була поступовість реформ. На відміну від радикальних трансформацій у багатьох постсоціалістичних державах, у КНР нові механізми вводилися поетапно, апробувалися й лише після цього поширювалися ширше. Після 1993 р. дедалі більшу увагу приділяли інституційній перебудові економіки, реформуванню державного сектору та створенню умов для конкуренції [46, с. 85–90].

Помітно змінилася структура власності й зайнятості. Поряд із державними підприємствами розвивалися приватні, колективні та спільні підприємства, унаслідок чого недержавний сектор поступово посилював своє значення. Наприкінці досліджуваного періоду приватний сектор у міській економіці за масштабами зайнятості істотно перевищував традиційний сектор державних підприємств [46, с. 104–106].

Водночас посилення ринкових механізмів не означало усунення держави з економічного життя. Китайське керівництво зберігало значний вплив на фінансовий сектор, стратегічні підприємства та розподіл капіталу. Саме ця особливість надалі створила умови для більш цілеспрямованого використання економічних ресурсів у зовнішній політиці [47, с. 296–297].

Важливим компонентом модернізації стало залучення іноземного капіталу. Іноземні інвестиції використовувалися не лише як джерело фінансових ресурсів, а й для отримання технологій, управлінського досвіду та доступу до міжнародних ринків. Одним із основних механізмів такої політики було створення спеціальних економічних зон [46, с. 52, 87].

Спеціальні економічні зони стали просторами апробації нових правил господарювання та взаємодії з іноземними компаніями. Надалі політика економічної відкритості поширилася за межі окремих зон, а прямі іноземні інвестиції дедалі більше впливали на промисловий та експортний розвиток КНР [46, с. 401–423].

У 1990-х рр. включення Китаю до світового господарства прискорилося. КНР розширювала торговельні зв'язки, залучала транснаціональні корпорації, нарощувала експорт промислової продукції та дедалі глибше інтегрувалася до

міжнародних виробничих мереж [46, с. 377–398]. Водночас зовнішня відкритість залишалася інструментом внутрішньої модернізації й не передбачала відмови держави від контролю над стратегічними напрямками розвитку.

В. Норріс характеризує 1990-ті рр. як період, коли зовнішньоекономічна політика КНР значною мірою була спрямована на забезпечення доступу до ринків, капіталу й технологій та інтеграцію Китаю до глобальної економіки [47, с. 297–301]. У цей час економічні зв'язки ще переважно обслуговували завдання внутрішнього розвитку, але поступово саме масштаб китайської економіки почав формувати нові можливості міжнародного впливу.

Особливого значення набув вступ КНР до Світової організації торгівлі у 2001 р. Підготовка до членства вимагала подальшої лібералізації зовнішньоторговельного режиму, розширення торговельних прав і приведення частини механізмів регулювання у відповідність із міжнародними правилами. Членство у СОТ стало важливим етапом закріплення Китаю в глобальній торговельній системі [46, с. 389–391].

У ширшому політичному контексті вступ до СОТ означав інституціоналізацію економічної інтеграції КНР у міжнародний порядок. На початку 2000-х рр. Пекін дедалі активніше прагнув закріпити взаємозалежність із зовнішніми партнерами через міжнародні економічні інституції та риторику взаємовигідного співробітництва [47, с. 301–303].

Економічна модернізація супроводжувалася масштабними структурними змінами. Китай поступово перетворювався з переважно аграрної країни на великий промисловий центр, зростала роль промислового виробництва, експортно орієнтованих підприємств, інфраструктури та сфери послуг [46, с. 139–160].

Водночас розвиток відбувався територіально нерівномірно. Приморські провінції та великі міські агломерації мали кращий доступ до зовнішньої торгівлі, іноземного капіталу й технологій, тому їхні темпи розвитку

випереджали внутрішні регіони [46, с. 28–30]. Це сформувало виразний територіальний дисбаланс китайської модернізації.

Економічне зростання супроводжувалося також соціальними суперечностями. Зменшення масштабів бідності відбувалося одночасно з посиленням нерівності між містом і селом, приморськими та внутрішніми регіонами й різними соціальними групами [46, с. 209–217]. Швидка урбанізація та масштабна внутрішня міграція стали важливими складовими трансформації китайського суспільства [46, с. 126–130].

Ці суперечності показують, що китайське економічне піднесення не було лінійним і безпроблемним процесом. Високі темпи розвитку поєднувалися з необхідністю подолання регіональних і соціальних диспропорцій, технологічного оновлення та забезпечення стабільного доступу до зовнішніх ринків і ресурсів [46, с. 209–227].

Водночас саме масштаб китайської економіки поступово перетворював внутрішні процеси КНР на чинник міжнародного значення. Розширення виробництва, зовнішньої торгівлі та внутрішнього ринку підвищувало значення Китаю для іноземних компаній і держав-партнерів. Залежність від доступу до китайського ринку та виробничих можливостей КНР дедалі більше впливала на поведінку зовнішніх економічних акторів [47, с. 296–298].

Зміцнення економічних позицій таким чином ставало одним із компонентів державної могутності. Д. М. Лемптон розглядає китайську могутність як поєднання матеріально-силових, економічних та інтелектуально-політичних ресурсів [44]. У цій системі саме економічний потенціал створював матеріальну основу для розширення дипломатичної активності та зовнішньоекономічної присутності КНР.

Разом із тим економічна потужність не забезпечувала автоматичного політичного впливу. Здатність використовувати її як зовнішньополітичний ресурс залежала від державних інституцій, конкретних міжнародних обставин та готовності інших держав до співробітництва. Тому В. Норріс розглядає

китайську економічну державну політику як явище, що змінювалося разом із зовнішньополітичними цілями КНР [47, с. 294–296].

За періодизацією дослідника, у 1989–1997 рр. використання економічних інструментів було значною мірою підпорядковане відновленню міжнародних позицій та інтеграції КНР у світову економіку. У 1998–2008 рр. основним акцентом стало закріплення цієї інтеграції та розвиток дипломатії взаємної вигоди, а після глобальної фінансової кризи 2008 р. дедалі виразніше проявлялася тенденція до активнішого використання накопиченої економічної потужності для реалізації ширших зовнішньополітичних інтересів [47, с. 294–295, 301–304].

Така еволюція дозволяє простежити зв'язок між внутрішньою модернізацією та міжнародним піднесенням Китаю. Якщо на початковому етапі головним завданням зовнішньоекономічної політики було створення сприятливих умов для внутрішнього розвитку, то наприкінці XX – на початку XXI ст. торгівля, інвестиції та інші економічні зв'язки дедалі активніше використовувалися і для формування стійких міжнародних відносин [47, с. 297–303].

Одним із наслідків швидкого промислового розвитку стало зростання потреби КНР у енергоносіях і сировині. Це стимулювало активізацію відносин із державами та регіонами, здатними забезпечувати відповідні ресурси, і впливало на географію зовнішніх інтересів Китаю [46, с. 329–347]. Саме цей чинник надалі мав особливе значення для китайської політики у Центральній Азії.

Не менш важливим ресурсом стала зовнішня торгівля. Реформування торговельного режиму, розвиток експортного виробництва та вступ до СОТ сприяли перетворенню КНР на одного з провідних учасників глобальних торговельних потоків [46, с. 377–398]. На початку XXI ст. масштаби міжнародної торгівлі Китаю вже безпосередньо впливали на його відносини з іншими державами та регіонами [32, с. 105–118].

Водночас китайське керівництво тривалий час прагнуло уникати надто демонстративного претендування на глобальне лідерство. З цією логікою була пов'язана концепція «мирного піднесення / розвитку Китаю», яка мала поєднати зростання міжнародної могутності КНР із наголосом на співробітництві та сприятливому міжнародному середовищі [12, с. 125–130].

Паралельно з матеріальними ресурсами дедалі більшого значення набували нематеріальні засоби впливу. Використання «м'якої сили» було пов'язане з прагненням формувати позитивний образ Китаю та доповнювати економічні й дипломатичні можливості культурними та іміджевими інструментами [10, с. 39–50].

Таким чином, економічне піднесення КНР об'єктивно впливало на міжнародний баланс сил, але не означало автоматичного перетворення країни на глобального лідера. Міжнародний статус залежав не лише від масштабу економіки, а й від здатності перетворювати матеріальні ресурси на політичний, дипломатичний, технологічний і безпековий вплив. Саме тому Й. Денг пов'язує зростання КНР із її прагненням посісти в міжнародній системі місце, відповідне новим ресурсним можливостям [37].

Отже, економічне піднесення КНР наприкінці XX – на початку XXI ст. було результатом комплексної трансформації господарської системи. Її основу становили поступове розширення ринкових механізмів, збереження стратегічної ролі держави, розвиток недержавного сектору, залучення іноземного капіталу, створення спеціальних економічних зон, активізація зовнішньої торгівлі та включення Китаю до глобальних виробничих і фінансових зв'язків [46, с. 85–111, 377–423].

Водночас економічна трансформація стала фундаментом зміни міжнародного становища КНР. Якщо на початкових етапах реформ зовнішні економічні зв'язки переважно використовувалися як ресурс внутрішньої модернізації, то впродовж 1990-х – на початку XXI ст. масштаб китайської економіки дедалі більше перетворювався на ресурс міжнародного впливу. Торгівля, інвестиції, фінансові можливості, технологічний потенціал і великий

внутрішній ринок розширили можливості Пекіна впливати на регіональні та глобальні процеси [47, с. 294–304].

Саме зростання потреб у ресурсах, ринках збуту, інвестиційних можливостях і транспортних комунікаціях стимулювало активізацію політики КНР у сусідніх регіонах. Тому наступним етапом аналізу є розгляд розширення китайського політичного та економічного впливу в Центральній та Південно-Східній Азії.

2.2. Розширення політичного та економічного впливу КНР у Центральній та Південно-Східній Азії

Одним із важливих напрямів зовнішньополітичної активності Китайської Народної Республіки наприкінці XX – на початку XXI ст. стало поглиблення взаємодії з державами Центральної Азії. Значення регіону для Китаю визначалося сукупністю географічних, безпекових, економічних та енергетичних чинників. Казахстан, Киргизстан і Таджикистан безпосередньо межують із КНР, а після розпаду СРСР утворення незалежних держав Центральної Азії створило для Пекіна нове міжнародне середовище вздовж його західних кордонів. Водночас регіон мав значні запаси енергетичних ресурсів і важливе транзитне положення між Китаєм, Росією, Близьким Сходом та Європою [5, с. 217–219].

У 1991–1995 рр. політика КНР щодо нових держав Центральної Азії мала переважно обережний характер. Китай формував договірно-правову основу відносин, врегульовував прикордонні питання та прагнув забезпечити стабільність західних кордонів і не допустити поширення нестабільності на Сіньцзян-Уйгурський автономний район [5, с. 222]. У другій половині 1990-х рр. безпекові завдання дедалі тісніше поєднувалися з економічними інтересами, насамперед розширенням торгівлі та доступом до енергетичних ресурсів [5, с. 222–223].

Важливим механізмом багатосторонньої взаємодії стало формування у другій половині 1990-х рр. «Шанхайської п'ятірки», до якої увійшли Китай,

Казахстан, Киргизстан, Таджикистан і Росія. Первісно цей формат був спрямований на врегулювання прикордонних питань і зміцнення взаємної довіри у військово-безпековій сфері. Розширення порядку денного стало передумовою утворення у 2001 р. Шанхайської організації співробітництва, діяльність якої охопила також політичну координацію, економічне та інфраструктурне співробітництво [5, с. 222–223].

На початку XXI ст. Центральна Азія дедалі більше розглядалася Пекіном як важливий простір економічного, транспортного та енергетичного співробітництва. КНР поєднувала двосторонні відносини з окремими державами із багатосторонніми механізмами, насамперед ШОС. Особливого значення набували Казахстан, Узбекистан і Туркменістан, взаємодія з якими дозволяла поєднувати торговельні, транспортні та ресурсні інтереси [5, с. 222–227].

Одним із головних напрямів стала розбудова транспортної та енергетичної інфраструктури. Сухопутні комунікації через Центральну Азію створювали для КНР додаткові маршрути доступу до ресурсів і ринків Євразії. Паралельно з автомобільними та залізничними шляхами розвивалися трубопровідні системи. Нафтопровід із Казахстану та газотранспортні маршрути, що сполучили Туркменістан, Узбекистан і Казахстан із Китаєм, сприяли диверсифікації китайського енергетичного імпорту [5, с. 225–227].

Для держав Центральної Азії співробітництво з КНР мало подвійний характер. Китайський ринок, інвестиції та кредити створювали додаткові можливості для експорту природних ресурсів, розвитку інфраструктури та диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків. Водночас зростання масштабів китайського фінансування й участі у стратегічних секторах економіки породжувало ризики нової асиметрії та залежності [5, с. 226–228].

Економічна активність Китаю не обмежувалася енергетикою. Китайські компанії й фінансові структури брали участь у розвитку транспорту, електроенергетики, видобувної промисловості, сільського господарства та

інших секторів. У результаті КНР поступово стала одним із найважливіших зовнішньоекономічних партнерів регіону, особливо Казахстану [5, с. 225–228].

Водночас безпекова складова залишалася принциповою. Для Пекіна важливими були стабільність прикордонних територій, ситуація в Сіньцзяні та недопущення діяльності на території сусідніх держав організацій, які китайське керівництво розглядало як загрозу власній територіальній цілісності [5, с. 217–218, 222–223]. Таким чином, політика КНР у Центральній Азії від початку поєднувала безпекові й економічні інтереси.

Новий етап розпочався у 2013 р. після проголошення ініціативи «Один пояс, один шлях». Центральна Азія посіла в ній особливе місце як простір проходження «Економічного поясу Шовкового шляху». Ініціатива передбачала розвиток транспортних коридорів, виробничої й енергетичної інфраструктури та поглиблення економічних зв'язків між Китаєм і державами Євразії [5, с. 223–224]. Під час візитів Сі Цзіньпіна до держав регіону у 2013 р. наголошувалося на добросусідстві, невтручанні у внутрішні справи, взаємовигідному співробітництві та транспортній взаємопов'язаності [5, с. 223–225].

Отже, політика КНР у Центральній Азії пройшла еволюцію від врегулювання прикордонних і безпекових питань до комплексного поєднання політичних, економічних, енергетичних та інфраструктурних інструментів. Якщо в першій половині 1990-х рр. головним завданням було формування стабільного прикордонного середовища, то на початку XXI ст. регіон став важливим елементом ширшої євразійської стратегії КНР [5, с. 222–225].

Не менш важливим напрямом зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної активності КНР стала Південно-Східна Азія. На відміну від Центральної Азії, тут китайська політика формувалася в умовах більш розвиненої системи регіональних інституцій, насамперед АСЕАН. Для КНР регіон мав значення як сусідній економічний простір, великий ринок, елемент зовнішньої торгівлі та важлива складова регіонального середовища безпеки [33, с. 85–86].

Після завершення холодної війни Китай послідовно розширював політичну взаємодію з АСЕАН. У 1991 р. було започатковано офіційні діалогові відносини, у 1996 р. Китай став повноправним партнером АСЕАН із діалогу, а в 1997 р. сторони проголосили партнерство добросусідства і взаємної довіри. Важливим етапом стала азійська фінансова криза 1997–1998 рр., під час якої політика КНР сприяла зменшенню побоювань щодо можливих негативних наслідків її економічного посилення для сусідніх держав [33, с. 85–86].

У 2003 р. КНР і АСЕАН підписали Спільну декларацію про стратегічне партнерство заради миру і процвітання, а Китай приєднався до Договору про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії [33, с. 85–86]. Таким чином, економічне зближення доповнювалося політичною інституціоналізацією.

Центральне місце у взаємодії посідала торгівля. У листопаді 2001 р. китайський прем'єр Чжу Жунцзі запропонував створити Китайсько-асеанівську зону вільної торгівлі, а в 2002 р. було підписано Рамкову угоду про всебічне економічне співробітництво. У 2004 р. укладено угоду про торгівлю товарами, у 2007 р. – про торгівлю послугами, а у 2009 р. – про інвестиції [33, с. 86]. З 2010 р. для понад 90 % товарних позицій у торгівлі Китаю з шістьма старшими членами АСЕАН передбачалися нульові тарифи, тоді як для Камбоджі, Лаосу, М'янми та В'єтнаму діяв триваліший перехідний період [33, с. 86].

Розширення торгівлі, інвестицій і виробничої кооперації створювало широку сферу спільних інтересів. Китай наголошував на підтримці центральної ролі АСЕАН у регіональному співробітництві та прагнув демонструвати, що його економічне піднесення може створювати можливості для сусідніх держав [33, с. 87–89].

Водночас економічна взаємозалежність не усувала суперечностей. Посилення конкурентоспроможності китайської промисловості створювало тиск на виробників окремих держав АСЕАН, а зростання економічної ваги КНР породжувало занепокоєння щодо асиметрії відносин. Держави регіону

були зацікавлені у перевагах китайського зростання, але водночас прагнули зберігати політичну й економічну автономію [33, с. 98–100]. Тому вплив Китаю доцільніше характеризувати як поступове розширення його можливостей, а не як формування одностороннього домінування.

Новий імпульс взаємодії було надано у 2013 р., коли Сі Цзіньпін запропонував формування більш тісної спільноти Китаю та АСЕАН і розвиток Морського Шовкового шляху XXI ст. Надалі ці ініціативи стали частиною ширшого формату «Одного поясу, одного шляху». Особливого значення набули транспортна взаємопов'язаність, інфраструктура, торгівля, інвестиції та виробнича кооперація [33, с. 87–92].

КНР прагнула узгоджувати інфраструктурні ініціативи з планами розвитку АСЕАН, що мало сприяти формуванню транспортно-логістичних зв'язків і поглибленню участі держав регіону у виробничих мережах Східної Азії [33, с. 90–92]. На початку XXI ст. Китай та АСЕАН поступово перетворилися на одних із найважливіших торговельних партнерів один для одного [33, с. 94–96].

Разом із тим результати економічної інтеграції були нерівномірними. Різна структура економік держав АСЕАН, конкуренція китайських і місцевих виробників, торговельні дисбаланси та боротьба за інвестиції створювали суперечності поряд із перевагами співробітництва [33, с. 94–100]. Крім того, держави-члени АСЕАН мали відмінні політичні й безпекові інтереси щодо КНР, що обмежувало можливість перетворення економічної переваги Китаю на прямий політичний контроль [33, с. 98–100].

Таким чином, у Південно-Східній Азії китайська політика поєднувала двосторонні зв'язки з участю в регіональних інституціях. Торговельні угоди, інвестиції, транспортні проєкти й механізми Китай – АСЕАН створювали мережу довгострокової взаємозалежності, але водночас діяли в умовах прагнення АСЕАН зберігати власну інституційну суб'єктність [33, с. 85–100].

Порівняння центральноазійського та південно-східноазійського напрямів дозволяє виявити як спільні риси, так і відмінності китайської

регіональної політики. В обох випадках економічне зростання КНР створювало матеріальну основу для розширення міжнародної присутності, а торгівля, інвестиції та інфраструктурні проєкти ставали важливими інструментами формування довгострокових зв'язків із сусідніми державами.

Водночас конкретні механізми залежали від регіонального середовища. У Центральній Азії першочергове значення мали прикордонна безпека, стабільність Сінцзяну, енергетичні ресурси та сухопутні транспортні маршрути [5, с. 217–225]. У Південно-Східній Азії важливішу роль відігравали торговельно-економічна інтеграція, взаємодія з АСЕАН та включення Китаю до сформованої системи регіональних інституцій [33, с. 85–92].

Для обох напрямів характерною була й проблема асиметрії. У Центральній Азії вона проявлялася через зростання значення китайського фінансування, інвестицій і ринку енергоресурсів [5, с. 225–228], у Південно-Східній – через торговельну конкуренцію, дисбаланси та побоювання щодо надмірного економічного впливу КНР [33, с. 94–100].

Отже, наприкінці XX – на початку XXI ст. регіональна політика КНР характеризувалася поступовим розширенням економічних і політичних можливостей. У Центральній Азії Китай пройшов шлях від врегулювання прикордонних і безпекових питань до розвитку ШОС, енергетичних зв'язків, інвестицій та транспортної інфраструктури [5, с. 222–228]. У Південно-Східній Азії основними механізмами стали політичний діалог з АСЕАН, зона вільної торгівлі, інвестиційна та виробнича взаємодія, а після 2013 р. – також інфраструктурні ініціативи в межах «Одного поясу, одного шляху» [33, с. 85–100].

У сукупності ці процеси свідчать про формування багатовимірної моделі регіонального впливу КНР, у якій економічні ресурси, дипломатія, регіональні інституції та інфраструктурна політика взаємодіяли між собою. Водночас характер китайського впливу залежав від конкретного регіонального середовища та реакції держав-партнерів. Саме накопичення економічних,

інституційних і політичних можливостей у сусідніх регіонах стало однією з передумов подальшого посилення глобальної ролі Китаю.

РОЗДІЛ 3

КНР У СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У 1990-х – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

3.1. Китайсько-американські відносини та їхній вплив на міжнародний баланс сил

Китайсько-американські відносини посідають особливе місце в сучасній системі міжнародних відносин, оскільки впливають не лише на двосторонню взаємодію, а й на політичну, економічну та безпекову ситуацію у Східній Азії та ширше – на міжнародний баланс сил. На відміну від біполярного протистояння США і СРСР, взаємодія Вашингтона та Пекіна не сформувалася як пряма конфронтація двох ізольованих блоків. Її визначальною рисою стало поєднання значної економічної взаємозалежності зі стратегічним суперництвом [35; 41; 49, с. 131–152].

Після завершення холодної війни відносини розвивалися в суперечливих умовах. США залишалися для Китаю важливим джерелом доступу до ринків, капіталу, технологій та міжнародних економічних інститутів. Водночас події на площі Тяньаньмень 1989 р., розпад СРСР та зростання американського глобального впливу посилювали побоювання Пекіна щодо можливої політичної й економічної ізоляції. Тому китайська стратегія 1990-х рр. поєднувала прагнення зберегти сприятливі умови для модернізації зі зменшенням залежності від американського впливу [38, с. 134–156].

Економічні зв'язки стали одним із головних стабілізуючих чинників двосторонніх відносин. У міру зростання китайської економіки США перетворилися на один із основних ринків китайського експорту, а американські компанії дедалі активніше використовували китайську виробничу базу та ринок. Для Пекіна особливого значення набули стабілізація торговельних відносин, отримання статусу найбільшого сприяння та перспективи вступу до Світової організації торгівлі [38, с. 134–156].

Однак економічне співробітництво не усувало політичних і безпекових суперечностей. Найбільш чутливою залишалася проблема Тайваню. КНР розглядала її як питання суверенітету й територіальної цілісності, тоді як США підтримували неофіційні зв'язки з Тайванем та продовжували відігравати важливу роль у забезпеченні його безпеки [49, с. 153–172].

Особливо гостро суперечність проявилася під час кризи в Тайванській протоці 1995–1996 рр. Демонстрація військової сили КНР поблизу Тайваню та присутність американських військово-морських сил показали, що тайванське питання безпосередньо пов'язане з військово-стратегічним балансом у Східній Азії [41; 49, с. 153–172].

Ця проблема була частиною ширшого суперництва за співвідношення сил у західній частині Тихого океану. Для США важливими залишалися військова присутність у регіоні та союзи з Японією і Південною Кореєю. Для КНР американська система союзів і військова перевага могли сприйматися як обмеження її стратегічної автономії. Тому саме Східна Азія стала простором, де економічне співробітництво Китаю та США найвиразніше поєднувалося зі стратегічною конкуренцією [35; 41].

На початку ХХІ ст. ця суперечливість зберігалася. Після приходу до влади адміністрації Дж. Буша-молодшого Китай спочатку частіше розглядався у Вашингтоні як потенційний стратегічний конкурент. Однак після подій 11 вересня 2001 р. зміна пріоритетів американської зовнішньої політики сприяла більш прагматичній взаємодії. США і КНР співпрацювали з окремих питань міжнародної безпеки, а поглиблення економічних контактів створювало стимули для підтримання стабільних відносин [49, с. 131–152].

Водночас упродовж 2000-х рр. зростання китайської економіки та військового потенціалу дедалі помітніше впливало на американське сприйняття КНР. Вашингтон мав враховувати не лише можливості співробітництва, а й довгострокові наслідки посилення Китаю для американських позицій у Східній Азії [35; 41]. Китай, зі свого боку, залишався зацікавленим в американському ринку й технологіях, але прагнув

розширювати власні міжнародні можливості та зменшувати стратегічну вразливість [38, с. 134–156].

Важливим рубежем стала світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. Вона не призвела до вирівнювання потенціалів США та КНР, але вплинула на сприйняття співвідношення сил. Відносно швидке відновлення китайської економіки на тлі серйозних труднощів у США та інших західних державах посилювало в Китаї уявлення про поступову зміну міжнародного балансу [38, с. 159–182].

Р. Доші розглядає цей період як важливий етап еволюції китайської стратегії. Після 2008 р., на його думку, Пекін дедалі активніше переходив від переважного обмеження американського впливу та збереження сприятливого середовища для внутрішнього розвитку до прагнення активніше формувати регіональний порядок [38, с. 159–182].

За адміністрації Б. Обама економічна взаємозалежність дедалі виразніше поєднувалася з військово-стратегічним суперництвом. США приділяли більше уваги китайському військовому потенціалу, ситуації у Східно- та Південнокитайському морях, проблемі Тайваню та підтриманню системи союзів у регіоні. Політика «повороту до Азії» відображала зростання значення Азійсько-Тихоокеанського регіону для американської стратегії в умовах посилення КНР [35; 38, с. 159–182].

Разом із тим конкуренція не виключала співробітництва. Держави підтримували політичний діалог, консультації з економічних і стратегічних питань та взаємодію щодо окремих міжнародних проблем. Значна торговельно-фінансова взаємозалежність створювала високі витрати від неконтрольованого загострення відносин [35; 49, с. 131–152].

Наприкінці 2010-х рр. дедалі гострішою стала економічна складова суперництва. Накопичувалися суперечності щодо торговельного дефіциту США, доступу до китайського ринку, захисту інтелектуальної власності та державної підтримки китайських підприємств [14, с. 71–72].

У 2018 р. Сполучені Штати запровадили додаткові тарифи на китайські товари, на що КНР відповіла власними тарифними заходами. Це стало початком відкритого торговельного протистояння [14, с. 71–72]. Незважаючи на обмеження, економічні зв'язки не були розірвані: у 2019 р. американський імпорт із Китаю скоротився, але надалі торгівля частково відновилася. Тарифна політика також не ліквідувала торговельного дисбалансу [14, с. 72–75, 78].

У січні 2020 р. сторони уклали першу фазу торговельної угоди, яка передбачала, зокрема, збільшення китайських закупівель американських товарів і певні зміни у сфері захисту інтелектуальної власності. Однак пандемія COVID-19, збереження тарифів та посилення технологічних обмежень не дозволили повернути відносини до попередньої моделі [14, с. 74–75].

Торговельне суперництво дедалі тісніше поєднувалося з технологічним. Для США доступ КНР до передових технологій набував безпекового значення, оскільки технологічні можливості безпосередньо впливали на економічну конкурентоспроможність та військовий потенціал. Відповідно, обмеження щодо китайських технологічних компаній стали частиною ширшої стратегічної конкуренції [14, с. 74–75].

Водночас розгляд китайсько-американських відносин лише як поступового переходу до конфронтації був би спрощенням. Навіть у періоди значного загострення обидві держави залишалися економічно взаємопов'язаними та зацікавленими в уникненні прямого військового зіткнення [35; 48; 49]. Зростання КНР змінювало співвідношення сил, однак не означало автоматичного встановлення стратегічного паритету зі США.

Для оцінки цього процесу поняття «баланс сил» не слід зводити до порівняння обсягів ВВП або військових бюджетів. Йдеться про співвідношення економічних, військових, технологічних, дипломатичних та інституційних ресурсів. Д. М. Лемптон характеризує китайську могутність через поєднання матеріально-силових, економічних та інтелектуально-

політичних можливостей [44], а Й. Денг пов'язує міжнародне піднесення КНР із прагненням до підвищення її міжнародного статусу [37].

У цьому відношенні США продовжували мати важливі структурні переваги: глобальну військову присутність, систему союзів, значні позиції у світовій фінансовій системі та високий технологічний потенціал. КНР, своєю чергою, швидко нарощувала економічні та військові ресурси, розширювала регіональну присутність і прагнула збільшити вплив на міжнародні правила та інституції [35; 37; 44].

Зміна співвідношення можливостей США і КНР впливала й на інші держави Східної та Південно-Східної Азії. Економічне зростання Китаю створювало для них нові торговельні та інвестиційні можливості, тоді як посилення його військово-політичного потенціалу підтримувало значення американських союзів і безпекових механізмів. Таким чином, китайсько-американське суперництво виходило за межі двосторонніх відносин [35; 41].

Розбіжності стосувалися також майбутнього міжнародного порядку. США прагнули зберігати систему союзів та інституцій, сформовану за їхньої провідної участі. Китай, отримуючи значні переваги від глобальної економіки та міжнародних інституцій, водночас прагнув збільшити власні можливості впливати на їх функціонування [38; 48]. Тому міжнародне піднесення КНР означало не обов'язково прагнення повністю зруйнувати існуючий порядок, а дедалі активніші спроби змінювати окремі його елементи відповідно до китайських інтересів.

Отже, китайсько-американські відносини у 1990-х – на початку ХХІ ст. характеризувалися одночасним співробітництвом і суперництвом. Економічна взаємозалежність, дипломатичні контакти та окремі спільні інтереси підтримували необхідність діалогу, тоді як проблема Тайваню, військово-стратегічна конкуренція у Східній Азії, торговельні й технологічні суперечності та відмінні уявлення про міжнародний порядок створювали стійкі джерела напруження [35; 41; 49, с. 131–172].

Таким чином, основним наслідком піднесення КНР стала не одномоментна заміна США Китаєм як глобального лідера, а поступове скорочення асиметрії між можливостями двох держав. США зберігали значні військово-політичні, технологічні та інституційні переваги, тоді як Китай послідовно збільшував економічний, політичний і військовий потенціал. Саме ця довготривала зміна співвідношення сил перетворила китайсько-американські відносини на один із ключових чинників трансформації міжнародного порядку на початку ХХІ ст.

3.2. Розвиток відносин КНР з Європейським Союзом

Європейський напрям посідає важливе місце у зовнішньополітичній та зовнішньоекономічній стратегії Китайської Народної Республіки. Для КНР взаємодія з європейськими державами була засобом розширення доступу до ринків, технологій та інвестицій, розвитку діяльності китайських компаній за кордоном і диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків. Для Європейського Союзу Китай, своєю чергою, ставав дедалі важливішим торговельним партнером і великим ринком. Водночас відносини формувалися одночасно на рівні інституцій ЄС і через двосторонні зв'язки Китаю з окремими державами-членами, що стало однією з їх визначальних особливостей [45, с. 458–461; 50, с. 419].

Економічний компонент від початку займав центральне місце у взаємодії сторін. Інституційною основою торговельно-економічного співробітництва залишалася угода між Європейським економічним співтовариством і Китаєм 1985 р., а на межі ХХ–ХХІ ст. система взаємодії вже включала регулярні зустрічі на найвищому рівні, спеціалізовані діалоги, робочі групи та інші механізми співпраці [50, с. 419].

Важливим етапом стала участь Європейського Союзу в процесі приєднання КНР до Світової організації торгівлі. Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. це питання було одним із центральних у торговельному діалозі сторін. Європейська комісія відігравала провідну роль у переговорах,

координуючи позиції держав-членів і взаємодіючи з китайським урядом [50, с. 419–420]. Вступ Китаю до СОТ у 2001 р. створив нові умови для розвитку торгівлі та інвестицій, сприяючи поглибленню економічної взаємозалежності КНР та ЄС.

Разом із тим розширення економічної взаємодії породжувало нові суперечності. Одним із дискусійних питань було надання Китаю статусу країни з ринковою економікою, а також використання ЄС торговельних захисних інструментів. Європейська комісія при цьому мала враховувати різні інтереси держав-членів, частина яких була зацікавлена в максимальній відкритості торгівлі, тоді як інші вимагали активнішого захисту від китайської конкуренції [45, с. 460–461; 50, с. 417–420].

Показовими стали торговельні конфлікти щодо китайського текстилю в середині 2000-х рр. та сонячних панелей у 2012–2013 рр. В обох випадках економічна суперечка виявила відмінності між позиціями держав-членів ЄС і показала, що торговельна політика щодо Китаю формувалася через складне узгодження наднаціональних і національних інтересів [50, с. 420–423].

Таким чином, економічна взаємозалежність КНР та Європейського Союзу мала подвійний характер. Розширення торгівлі створювало стимули для співробітництва, але водночас посилювало конкуренцію, суперечки щодо доступу до ринків, державної підтримки підприємств та використання захисних механізмів [50, с. 419–424].

Важливою складовою відносин стали інвестиції. Якщо на початкових етапах економічного піднесення Китаю основним напрямом руху капіталу були європейські інвестиції до КНР, то зі зміцненням китайських компаній дедалі активніше розширювалися їхні вкладення в Європі. Китайські підприємства виявляли інтерес не лише до ринків, а й до технологій, виробничих активів, брендів та інфраструктури.

Показовим прикладом стало придбання у 2016 р. німецької робототехнічної компанії KUKA китайською Midea. Ця та подібні операції посилили в Європі дискусії щодо контролю іноземних інвестицій у стратегічні

й високотехнологічні галузі [45, с. 461]. У другій половині 2010-х рр. економічна проблематика дедалі тісніше поєднувалася з питаннями технологічної залежності, захисту критичної інфраструктури та економічної безпеки [50, с. 423–424].

Водночас поглиблення економічних зв'язків не призвело до формування політичного союзу між КНР та ЄС. Поряд із торгівлею та інвестиціями зберігалися розбіжності щодо прав людини, ситуації в Сінцзяні, Тибеті та Гонконзі, окремих безпекових питань і принципів міжнародного порядку [50, с. 424–425]. Тому політична взаємодія розвивалася значно складніше, ніж економічна.

Однією з причин цього була внутрішня неоднорідність самого Європейського Союзу. К. Леві та А. Ревес підкреслюють, що держави-члени по-різному оцінювали можливості й ризики співпраці з КНР, а на їхні позиції впливали економічні інтереси, історичний досвід та геополітичні орієнтири [45, с. 458–461].

Показовою в цьому контексті була політика Німеччини, де значний економічний інтерес до китайського ринку поєднувався з політичними дискусіями щодо прав людини та зовнішньополітичних ризиків [45, с. 464–465]. Така суперечливість у різних формах була характерна й для інших держав ЄС.

Окреме значення для КНР мали держави Центральної та Східної Європи. Їх привабливість визначалася географічним положенням, інфраструктурними потребами та можливістю розвитку транспортних зв'язків між Китаєм і європейським ринком. Інституціоналізацією такого підходу став формат «16+1», а згодом «17+1», у межах якого Китай пропонував країнам регіону інфраструктурне фінансування, інвестиції та розширення торгівлі [50, с. 421–422].

Активізація цього формату водночас викликала занепокоєння частини інституцій ЄС та окремих держав, які побоювалися, що Китай може використовувати відмінності між членами Союзу для посилення власного

впливу. Однак ці суперечності не були створені китайською політикою з нуля: дослідження К. Леві та А. Ревес показує, що різні підходи держав ЄС до Китаю мали власні економічні, історичні та геополітичні причини [45, с. 458–461].

Отже, китайська активність у Центральній та Східній Європі показала багаторівневий характер відносин КНР з ЄС. Пекін міг одночасно взаємодіяти з інституціями Союзу, окремими державами-членами та субрегіональними форматами. Для Китаю це створювало додаткові можливості просування економічних інтересів, а для ЄС – проблему узгодження єдиної політики щодо КНР [45, с. 458–461; 50, с. 421–422].

У другій половині 2010-х рр. відносини дедалі більше набували безпекового й технологічного виміру. Це проявилось в дискусіях щодо китайських інвестицій у стратегічні підприємства, діяльності Huawei та участі китайських компаній у розбудові мереж 5G у Європі [50, с. 424]. Китай дедалі частіше сприймався не лише як торговельний партнер, а й як економічний конкурент та політичний актор.

Показовим прикладом одночасного існування співробітництва та суперечностей стали переговори щодо Всеосяжної угоди про інвестиції між Європейським Союзом та КНР. Вони розпочалися у 2013 р., а наприкінці 2020 р. сторони досягли принципової домовленості [50, с. 422]. Проте у травні 2021 р. процес ратифікації фактично був заморожений Європейським парламентом на тлі суперечностей щодо прав людини, санкцій і контрсанкцій [50, с. 422–425].

Цей приклад відображає загальну еволюцію китайсько-європейських відносин. Якщо у 1990-х – на початку 2000-х рр. основним завданням було розширення економічної взаємодії та включення Китаю до світової торговельної системи, то надалі дедалі більшого значення набували питання взаємності, технологічної конкуренції, інвестиційної безпеки та політичних цінностей [50, с. 419–425].

Одночасно змінювався і механізм формування європейської політики щодо Китаю. Якщо раніше провідну роль у торговельних відносинах

відіграла Європейська комісія, то поступово зростало значення держав-членів, Європейської ради та Європейського парламенту. Я. ван дер Гарст пов'язує це з переходом до більш «європеїзованої» моделі торговельної дипломатії, в якій національні уряди дедалі сильніше впливають на спільну політику щодо КНР [50, с. 413–414, 424–425].

Для Китаю така інституційна структура ЄС створювала як можливості, так і обмеження. Пекін міг розвивати двосторонні відносини з окремими державами навіть тоді, коли на рівні ЄС виникали політичні суперечності. Водночас посилення ролі безпекових і ціннісних міркувань ускладнювало реалізацію домовленостей, досягнутих лише в економічній площині.

Європейський напрям залишався важливим для диверсифікації міжнародних зв'язків КНР, доступу до ринків, технологій та капіталу. Європейський Союз, своєю чергою, також не міг розглядати Китай винятково як конкурента, оскільки масштаб взаємної торгівлі та включення китайської економіки до глобальних виробничих мереж стимулювали збереження діалогу.

Отже, відносини КНР з Європейським Союзом наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. пройшли шлях від переважного розширення торговельно-економічного співробітництва до значно складнішої моделі взаємодії. Вступ Китаю до СОТ сприяв поглибленню економічної інтеграції, тоді як торговельні конфлікти, інвестиції у стратегічні галузі, технологічні питання та політичні суперечності поступово посилювали конкурентний компонент відносин [50, с. 419–425].

Специфіка цих відносин полягала також у їх багаторівневому характері. Взаємодія КНР з інституціями Європейського Союзу поєднувалася з окремими політиками держав-членів, а відмінності їхніх економічних інтересів та зовнішньополітичних орієнтирів ускладнювали формування повністю єдиного підходу до Китаю [45, с. 458–461].

Таким чином, китайсько-європейські відносини слід характеризувати як поєднання співробітництва, взаємозалежності й конкуренції. Для КНР

Європейський Союз залишався важливим економічним партнером, джерелом технологій та одним із напрямів розширення міжнародної присутності. Водночас складна інституційна структура ЄС, відмінності між державами-членами, значення трансатлантичних зв'язків та посилення безпекових і політичних чинників обмежували можливість перетворення економічної присутності Китаю на однозначний політичний вплив.

3.3. Основні напрями розвитку українсько-китайських відносин

Українсько-китайські відносини є важливим напрямом міжнародної діяльності КНР у Східній Європі та складовою зовнішньої політики незалежної України. Їх розвиток наприкінці XX – на початку XXI ст. відбувався під впливом трансформації пострадянського простору, економічного піднесення Китаю, європейської та євроатлантичної інтеграції України, а після 2014 р. – російської агресії проти України. Основними напрямами взаємодії стали політико-дипломатичне, торговельно-економічне, аграрне, науково-технічне, військово-технічне та інвестиційне співробітництво [15, с. 67–75; 30, с. 85–88].

КНР визнала незалежність України 27 грудня 1991 р., а 4 січня 1992 р. між державами було встановлено дипломатичні відносини [15, с. 67]. Важливим етапом їх інституційного оформлення став державний візит Президента України Л. Кравчука до КНР у жовтні 1992 р. Спільне українсько-китайське комюніке від 31 жовтня закріпило принципи взаємної поваги до суверенітету й територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи, рівності та взаємної вигоди [29].

Подальший розвиток політичного діалогу відображено у Спільній декларації України і Китайської Народної Республіки від 6 вересня 1994 р. [26] та Спільній декларації про зміцнення дружби і всебічного співробітництва в XXI столітті від 21 липня 2001 р. [27]. Упродовж 1990-х – початку 2000-х рр. було сформовано основну договірно-правову базу двосторонніх відносин, а

співпраця поступово поширилася на економічну, науково-технічну та інші сфери [13; 15, с. 67–69].

Одним із помітних напрямів взаємодії стало військово-технічне співробітництво. Україна становила для КНР інтерес як держава зі значним промисловим і науково-технічним потенціалом. У квітні 1998 р. було ухвалено рішення про продаж недобудованого авіаносного крейсера «Варяг» китайській компанії; у той же період обговорювалося розширення військово-технічних контактів [4, с. 42–43]. Після добудови й модернізації корабель 26 вересня 2012 р. увійшов до складу ВМС Народно-визвольної армії Китаю під назвою «Ляонін» [4, с. 107]. Цей приклад демонстрував зацікавленість КНР в українських технологічних розробках.

Водночас дедалі більшого значення набувала економічна взаємодія. Для України Китай був великим азійським ринком і потенційним джерелом інвестицій, тоді як Пекін розглядав Україну як державу зі значним аграрним, промисловим, технологічним і транзитним потенціалом [15, с. 66–67].

Обсяги двосторонньої торгівлі на початку XXI ст. швидко зростали. За даними, систематизованими В. Головком, І. Жигиром, В. Мостовою та К. Суворовим, товарообіг між Україною та КНР збільшився з 737,6 млн дол. США у 2001 р. до 6,149 млрд дол. у 2008 р., а у 2013 р. становив 10,627 млрд дол. [4, с. 405–406]. При цьому структура торгівлі формувалася асиметрично: в українському експорті значне місце займали сировинна й аграрна продукція, тоді як в імпорті з Китаю переважала готова промислова продукція [4, с. 408–410].

Політичний діалог розвивався нерівномірно. Після активних контактів 1990-х рр. у першій половині 2000-х рр. його інтенсивність зменшилася, що частково було пов'язано з посиленням європейського та євроатлантичного напрямку зовнішньої політики України [15, с. 68–69]. Новий етап активізації розпочався у 2010 р., коли було відновлено контакти на найвищому рівні та підписано документи щодо розвитку економічного, науково-технічного й гуманітарного співробітництва [30, с. 86].

Принципове значення мав державний візит Голови КНР Ху Цзіньтао до України у червні 2011 р., результатом якого стало встановлення відносин стратегічного партнерства [30, с. 86–87]. У 2011–2013 рр. сторони укладали домовленості у сферах енергетики, інфраструктури, сільського господарства, фінансів і науково-технічної взаємодії. У 2012 р., зокрема, передбачалася можливість китайської кредитної лінії обсягом 3,656 млрд дол. для відповідних енергетичних проєктів [4, с. 105–107].

Важливим напрямом стало аграрне співробітництво. Україна мала значний потенціал виробництва зернових, олійних та іншої сільськогосподарської продукції, тоді як для КНР розширення таких зв'язків відповідало завданню диверсифікації продовольчого забезпечення. У грудні 2012 р. було підписано меморандум щодо реалізації спільних інвестиційних проєктів в аграрній сфері [4, с. 109], а у грудні 2013 р. – протоколи щодо експорту української сої та ячменю на китайський ринок [4, с. 113–114].

Водночас масштаби задекларованих кредитних та інвестиційних проєктів не слід ототожнювати з фактично здійсненими прямими інвестиціями. О. Ю. Кондратенко зазначає, що на початок 2019 р. обсяг прямих китайських інвестицій в Україну становив 33,6 млн дол., а на початок 2020 р. – 13,7 млн дол. [15, с. 73–74]. Отже, значення Китаю у зовнішній торгівлі України суттєво перевищувало рівень реальної інвестиційної присутності.

Наступним важливим етапом став державний візит Президента України В. Януковича до КНР у грудні 2013 р. За його підсумками було підписано Договір про дружбу і співробітництво, Спільну декларацію про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства та Програму розвитку відносин стратегічного партнерства на 2014–2018 рр. [4, с. 113–114; 28]. Документи закріплювали високий формальний рівень політичної взаємодії та підтверджували принципи поваги до державного суверенітету й територіальної цілісності [28].

Події 2014 р. поставили двосторонні відносини в принципово новий міжнародний контекст. Російська агресія проти України та окупація Криму створили для Пекіна складну ситуацію через необхідність поєднувати традиційно декларовані принципи суверенітету й територіальної цілісності із важливістю відносин із Російською Федерацією.

У березні 2014 р. представник КНР утримався під час голосування в Раді Безпеки ООН за проєкт резолюції щодо ситуації в Криму [4, с. 115]. Китай, таким чином, не підтримав російську позицію голосуванням, але й не приєднався до держав, що виступили за відповідний проєкт. Подальша дипломатична поведінка також засвідчувала прагнення уникати відкритого вибору між сторонами [4, с. 115–116]. О. Ю. Кондратенко характеризує такий підхід як нейтральний і пов'язує його з прагненням КНР зберігати свободу зовнішньополітичного маневру [15, с. 75].

Політичні зміни після 2014 р. не припинили економічної взаємодії. Серед перспективних напрямів дедалі частіше розглядалася китайська ініціатива «Один пояс, один шлях». У 2015 р. Україна долучилася до відповідного співробітництва, а у 2017 р. було підписано План дій Україна – КНР [15, с. 71–72]. Географічне положення України створювало потенційні можливості для її включення до транспортно-логістичних зв'язків між Азією та Європою, хоча практична реалізація частини задекларованих проєктів залишалася обмеженою [15, с. 71–75].

Одночасно продовжувало зростати торговельно-економічне значення Китаю. Товарообіг товарами у 2018 р. становив близько 9,8 млрд дол. США, у 2019 р. – майже 12,8 млрд, а у 2020 р. – понад 15,4 млрд дол. [4, с. 406]. У 2019 р. Китай став найбільшим торговельним партнером України за загальним обсягом товарообігу [15, с. 72–73].

При цьому зберігалися торговельний дисбаланс і структурна асиметрія. У 2019 р. український експорт до КНР становив близько 3,6 млрд дол., тоді як імпорту – понад 9,2 млрд дол.; у 2020 р. відповідні показники становили близько 7,1 і 8,3 млрд дол. [4, с. 406]. В українському експорті значне місце

продовжували займати аграрна та сировинна продукція, тоді як китайський імпорт був значно більше представлений готовими промисловими товарами [4, с. 408–413; 15, с. 73].

Військово-технічне та високотехнологічне співробітництво наприкінці 2010-х рр. набуло додаткового міжнародного виміру. Показовою стала ситуація навколо підприємства «Мотор Січ», інтерес китайських інвесторів до якого зачіпав не лише українсько-китайські економічні відносини, а й інтереси США та ширшу конкуренцію великих держав у сфері стратегічних технологій [15, с. 74].

Таким чином, розвиток українсько-китайських відносин визначався поєднанням значного потенціалу та суттєвих обмежень. Китайський напрям сприяв диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків України, розширенню доступу до азійського ринку та створював можливості для інвестиційного й технологічного співробітництва. Водночас високий рівень торгівлі та формальний статус стратегічного партнерства не означали автоматичної політичної підтримки України з усіх міжнародних питань [15, с. 75–76].

У розвитку двосторонніх відносин можна виділити кілька етапів. У 1990-х рр. відбулося встановлення дипломатичних відносин, формування договірно-правової бази та започаткування економічного й військово-технічного співробітництва [13; 26; 29]. У 2000-х рр. політичний діалог був менш інтенсивним, проте економічні зв'язки розширювалися. У 2010–2013 рр. відбулося помітне поглиблення взаємодії та оформлення стратегічного партнерства [28; 30, с. 86–88]. Після 2014 р. відносини розвивалися в умовах російської агресії проти України, посилення китайсько-російських зв'язків та євроатлантичного курсу України [4, с. 115–116; 15, с. 71–75].

Отже, основним практичним змістом українсько-китайського партнерства залишалася економічна взаємодія. Зростання торгівлі, аграрне співробітництво, інфраструктурні ініціативи та інтерес до технологічних галузей створювали значний потенціал, однак характер відносин залишався асиметричним: товарообіг значно випереджав прямі китайські інвестиції, а в

українському експорті переважала продукція з порівняно низькою доданою вартістю [4, с. 405–418; 15, с. 72–75].

Тому українсько-китайські відносини доцільно розглядати як самостійний напрям зовнішньої політики України, а не як альтернативу європейській чи євроатлантичній інтеграції. Їх значення зростало разом із посиленням глобальної ролі КНР, однак ефективність співробітництва залежала від здатності української сторони забезпечувати взаємовигідний характер взаємодії та враховувати ширший міжнародний контекст.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СВІТОВОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ КНР У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

4.1. Місце історії Китаю та його міжнародних відносин у шкільному курсі історії

Вивчення історії Китаю в сучасній українській шкільній освіті є складовою опрацювання історії країн Азії та загальних тенденцій розвитку світу у XX – на початку XXI ст. Його значення визначається не лише масштабами історичних процесів, пов'язаних зі становленням і трансформацією Китайської Народної Республіки, а й необхідністю формування в учнів цілісного розуміння змін міжнародного порядку, взаємозалежності держав, регіональної взаємодії та появи нових центрів політичного й економічного впливу. Тому історія Китаю має розглядатися не як ізольований сюжет, а як складова загальної картини розвитку другої половини XX – початку XXI ст.

Нормативна основа вивчення відповідної проблематики визначається документами, що регламентують зміст повної загальної середньої освіти. Для учнів 11 класу у 2024/2025 навчальному році такою основою залишається Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 [7]. Він орієнтує історичну освіту не лише на засвоєння фактологічного матеріалу, а й на розуміння історичних процесів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та формування здатності оцінювати суспільні явища.

У 2024 р. було затверджено також Державний стандарт профільної середньої освіти [8]. Оскільки його застосування передбачено з 1 вересня 2027 р., у цій роботі він розглядається як перспективний орієнтир розвитку старшої школи, а не як чинна нормативна основа навчання одинадцятикласників у 2024/2025 навчальному році. Передбачені ним результати громадянської та історичної освітньої галузі, зокрема розвиток історико-хронологічного й

геопросторового мислення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та розуміння взаємозалежності суспільних і господарських процесів, підтверджують актуальність аналітичного опрацювання теми КНР [8].

Безпосередній зміст шкільного курсу визначається навчальною програмою «Всесвітня історія. Історія України» для 6–11 класів, затвердженою та рекомендованою Міністерством освіти і науки України наказом від 3 серпня 2022 р. № 698 [18]. Аналіз програми показує, що тема Китаю має послідовне представлення у старшій школі.

У 10 класі Китай розглядається в межах тематики держав Азії та Латинської Америки. Передбачено вивчення національної революції в Китаї, боротьби між Комуністичною партією Китаю і Гомінданом та модернізаційних процесів у країнах Азії [18, с. 141–142]. Отже, до початку навчання в 11 класі учні вже мають базові уявлення про політичні процеси, що передували утворенню КНР.

В 11 класі ця тематична лінія продовжується у розділі, присвяченому країнам Азії, Африки та Латинської Америки. Програмою передбачено вивчення проголошення КНР, культу особи Мао Цзедуна, «великого стрибка», комун, «культурної революції», Великого китайського голоду 1959–1961 рр., «чотирьох модернізацій» Ден Сяопіна, трансформаційних процесів, розвитку Китаю на зламі XX–XXI ст. та сучасної геостратегії КНР [18, с. 181–182]. Таким чином, програмовий зміст безпосередньо охоплює передумови економічного та міжнародного піднесення Китаю.

Особливо важливим для теми цієї роботи є включення до програми «сучасної геостратегії КНР» [18, с. 181–182]. Це дозволяє розглядати Китай не лише через його внутрішній політичний та економічний розвиток, а й як активного учасника міжнародних відносин.

Відповідна проблематика логічно пов'язується і з програмовим розділом «Міжнародні відносини». У ньому передбачено осмислення переходу від біполярного до багатопольярного світу, аналіз сучасної геополітичної ситуації та визначення точок перетину міжнародних інтересів у другій половині XX –

на початку ХХІ ст. [18, с. 183–184]. Міжнародне піднесення Китаю може слугувати одним із конкретних прикладів трансформації структури світового порядку, а його відносини зі США, Європейським Союзом і державами Азії – матеріалом для розуміння сучасної міжнародної взаємодії.

Отже, навчальна програма дозволяє розглядати історію КНР у двох взаємопов'язаних площинах: внутрішня трансформація держави та зміна її міжнародного становища. Поєднання цих аспектів дає можливість показати учням зв'язок між економічною модернізацією Китаю та поступовим розширенням його регіонального й глобального впливу.

Конкретне представлення цієї проблематики залежить від шкільного підручника. Для аналізу використано підручники з всесвітньої історії для 11 класу О. В. Гісема та О. О. Мартинюка, П. Б. Полянського, І. Я. Щупака, а також І. Д. Васильків, Р. Б. Сіромського та В. В. Островського [2; 3; 22; 31].

У підручнику О. В. Гісема та О. О. Мартинюка темі Китаю присвячено § 14 на с. 123–130 [3, с. 123–130]. Матеріал охоплює проголошення КНР, маоїстські соціально-економічні експерименти, реформи та зовнішньополітичний курс. Наприкінці параграфа передбачено завдання на визначення результатів реформ, характеристику зовнішньої політики та обговорення ролі Китаю в сучасному світі [3, с. 130]. Отже, поряд із фактологічним матеріалом підручник містить елементи, орієнтовані на узагальнення й оцінювання історичних процесів.

У підручнику П. Б. Полянського тема Китаю також представлена окремим § 14 на с. 129–136 [22, с. 129–136]. Уже на початку параграфа передбачено актуалізацію знань із географії щодо місця КНР в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, спеціальних економічних зон і зовнішньоекономічних зв'язків, зокрема з Україною [22, с. 129]. Основний матеріал охоплює політичний розвиток, маоїстські експерименти, реформи та зовнішню політику, а підсумкові завдання передбачають встановлення причин і результатів реформ та оцінювання ролі КНР у сучасному світі [22, с. 136].

У підручнику І. Я. Щупака темі «Китай у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.» присвячено § 21 на с. 149–157 [31, с. 149–157]. Поряд із викладом політичного й економічного розвитку використано історичні документи, візуальні матеріали та завдання для самостійної роботи. Наприкінці параграфа учням запропоновано систематизувати матеріал, встановити причини економічного зростання, працювати з картою, обговорювати проблемні питання та формулювати власні висновки [31, с. 157].

Підручник І. Д. Васильків, Р. Б. Сіромського та В. В. Островського 2024 р. представляє історію Китаю в ширшому регіональному контексті країн Південної та Східної Азії [2]. Його методичний апарат також передбачає роботу з картою, візуальними джерелами, встановлення синхронності історичних процесів, порівняння та виконання проблемних завдань. Це засвідчує тенденцію до поєднання фактологічного змісту з активною пізнавальною діяльністю учнів.

Порівняння проаналізованих підручників дозволяє визначити спільне змістове ядро теми. В усіх виданнях основна увага приділяється становленню КНР, маоїстському періоду, реформам Ден Сяопіна, економічній модернізації та сучасному становищу Китаю [2; 3, с. 123–130; 22, с. 129–136; 31, с. 149–157]. Водночас ступінь розкриття міжнародної діяльності КНР та характер навчальних завдань різняться.

Зміст шкільних підручників забезпечує необхідну основу для розуміння розвитку КНР, однак через обмежений обсяг навчального часу міжнародні аспекти китайського піднесення закономірно подаються узагальнено. Значно менше можливостей має підручковий текст для системного розгляду зв'язку між економічною модернізацією та міжнародним впливом, особливостей політики КНР у Центральній і Південно-Східній Азії, характеру китайсько-американських та китайсько-європейських відносин і місця України в системі зовнішніх зв'язків Китаю.

Саме тут результати історичної частини кваліфікаційної роботи можуть виконувати методичну функцію. Вони не повинні механічно збільшувати обсяг фактологічного матеріалу уроку, а можуть бути використані для добору конкретних прикладів, які поглиблюють програмові питання. Зокрема, економічні реформи КНР дозволяють простежити зв'язок внутрішніх перетворень із міжнародним становищем держави; політика у Центральній та Південно-Східній Азії – показати різні форми регіональної взаємодії; відносини зі США та ЄС – розкрити поєднання співробітництва й конкуренції; українсько-китайські відносини – пов'язати всесвітньоісторичний матеріал з історією та міжнародним становищем України.

Важливою є й міжпредметна складова. Навчальна програма безпосередньо передбачає використання знань з географії під час вивчення країн Азії [18, с. 182], а підручники також актуалізують відомості про географічне положення, ресурси, населення та зовнішньоекономічні зв'язки КНР [22, с. 129]. Це створює можливість пояснювати міжнародну політику Китаю через взаємозв'язок історичних, економічних і просторових чинників.

Отже, історія Китаю та його міжнародних відносин має важливе місце у шкільному курсі всесвітньої історії. Навчальна програма забезпечує послідовність її вивчення у 10–11 класах і безпосередньо передбачає опрацювання трансформацій КНР та її сучасної геостратегії [18, с. 141–142, 181–184]. Підручники забезпечують базовий фактологічний матеріал і містять завдання, орієнтовані на його аналіз та узагальнення [2; 3; 22; 31].

Водночас тематика світової та регіональної політики КНР має ширший навчальний потенціал, ніж дозволяє реалізувати базовий підручковий виклад. Результати проведеного історичного дослідження можуть бути використані для поглиблення програмового матеріалу та формування в учнів цілісного розуміння взаємозв'язку економічної модернізації, регіонального впливу й глобального міжнародного становища Китаю.

4.2. Методичні підходи до вивчення світової та регіональної політики КНР в 11 класі

Вивчення Китаю другої половини XX – початку XXI ст. у курсі всесвітньої історії 11 класу має значний педагогічний потенціал, оскільки дає змогу поєднати засвоєння конкретного історичного матеріалу з формуванням в учнів умінь аналізувати суспільно-політичні та економічні процеси, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати різні моделі розвитку та критично оцінювати історичні явища. Історію КНР доцільно розглядати в контексті глобалізації, регіональної інтеграції та зміни співвідношення сил у міжнародній системі.

Такий підхід відповідає компетентнісній спрямованості шкільної історичної освіти. О. І. Пометун, Н. М. Гупан та В. С. Власов розглядають компетентність як здатність використовувати набуті знання й уміння у практичній пізнавальній діяльності, а предметну історичну компетентність – як здатність осмислювати минуле, встановлювати зв'язки між історичними явищами та формулювати аргументовані судження [24, с. 6–36]. Тому фактичний матеріал про КНР має бути не лише об'єктом запам'ятовування, а основою для самостійної роботи учнів.

Особливість теми полягає в тому, що китайський розвиток складно пояснити за допомогою спрощеної схеми «соціалізм – капіталізм». Політична система, заснована на домінуванні Комуністичної партії Китаю, поєднувалася з масштабними економічними реформами, поширенням ринкових механізмів та інтеграцією у світове господарство. Це створює сприятливі умови для проблемного й дослідницького навчання.

Одним із ключових напрямів методичного опрацювання теми має бути встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Учням важливо не лише знати основні заходи реформ Ден Сяопіна, а й розуміти причини зміни економічного курсу, результати перетворень та їх вплив на міжнародні можливості КНР. Логічний складник історичної компетентності передбачає саме аналіз фактів і

явищ, визначення причин та наслідків, порівняння й узагальнення інформації [24, с. 96–103].

Тому центральним проблемним напрямом вивчення теми може стати взаємозв'язок внутрішньої модернізації та міжнародного піднесення Китаю. Замість послідовного засвоєння окремих фактів учні мають з'ясовувати, яким чином економічні реформи, розвиток зовнішньої торгівлі та інтеграція до світової економіки створили ресурси для активнішої зовнішньої політики КНР.

Доцільним є й порівняльний підхід. Він дозволяє зіставляти різні аспекти внутрішнього та міжнародного розвитку Китаю, а також особливості його взаємодії з різними партнерами. Зокрема, порівняння політики КНР у Центральній та Південно-Східній Азії дає можливість виявити залежність зовнішньополітичних інструментів від регіонального середовища, а зіставлення відносин зі США та Європейським Союзом – показати різні форми поєднання економічної взаємозалежності й політичної конкуренції.

Важливе місце має посідати дослідницький підхід. П. В. Мороз та І. В. Мороз пов'язують формування дослідницької компетентності з постановкою проблеми, висуванням припущень, аналізом інформації з різних джерел та аргументацією висновків [21, с. 145–146]. Для теми КНР це означає організацію роботи, за якої учень отримує не лише готову характеристику певного процесу, а матеріали, необхідні для самостійного пошуку відповіді на проблемне питання.

Особливо придатною для такої діяльності є економічна проблематика. Показники зовнішньої торгівлі, економічного зростання, інвестицій або двосторонніх зв'язків можуть використовуватися як матеріал для аналізу. Важливо, щоб статистика не слугувала лише ілюстрацією готового висновку. Учні мають визначати тенденцію, співвідносити її з історичними подіями та встановлювати, які висновки можна або не можна зробити на основі наведених даних. Це сприяє розвитку інформаційного складника історичної компетентності [24, с. 104–124].

Зі статистичними даними тісно пов'язане використання візуальних матеріалів – таблиць, схем, діаграм, інфографіки, карт і фотографій. В. К. Молоткіна та Л. В. Хмельницька наголошують, що візуалізація в навчанні історії має бути пов'язана з метою уроку і передбачати самостійне здобуття та інтерпретацію інформації учнями [20, с. 242–245, 251–252]. Тому візуальні матеріали мають виконувати не декоративну, а пізнавальну функцію.

Особливого значення для вивчення регіональної політики КНР набуває робота з картою. Географічне положення Китаю, його сухопутні кордони, сусідство з державами Центральної та Південно-Східної Азії, вихід до морських комунікацій та розташування транспортних маршрутів безпосередньо впливають на зовнішньополітичні інтереси держави. Просторова компетентність передбачає не лише локалізацію історичних об'єктів, а й встановлення зв'язку між історичними процесами та географічним простором [24, с. 81–95]. Отже, карта повинна використовуватися як джерело для пояснення причин і напрямів міжнародної активності КНР.

Важливим напрямом є також робота з писемними історичними джерелами. Тема дозволяє використовувати міжнародні договори, декларації, комюніке, виступи політичних діячів та інші офіційні матеріали. Особливо доречними є українсько-китайські документи 1992, 1994, 2001 і 2013 рр. [26–29], які дозволяють простежити зміну характеру двосторонніх відносин.

Робота з документом має передбачати визначення його типу, авторства, часу створення, історичного контексту, основних положень та інформаційних можливостей. В. К. Молоткіна та О. Тарапон підкреслюють необхідність такого послідовного аналізу джерела та переходу від простого вилучення інформації до її самостійної інтерпретації [19, с. 114–115, 128–129].

Методично важливим є зіставлення джерел різного типу. Офіційні декларації можуть порівнюватися зі статистичними показниками фактичної економічної взаємодії, карта – з інформацією про транспортні й енергетичні зв'язки, а наукові оцінки – з конкретними історичними фактами. Це допомагає

учням розрізняти історичний факт, джерельне свідчення та його інтерпретацію.

Вивчення міжнародної політики КНР створює сприятливі умови й для розвитку критичного мислення. О. І. Пометун та Н. М. Гупан пов'язують його з аналізом інформації, постановкою запитань, перевіркою припущень, аргументацією та рефлексією [23, с. 35–50]. Для відповідної теми це особливо важливо через наявність суперечливих оцінок китайської моделі розвитку та міжнародного піднесення.

Учням доцільно пропонувати не одну наперед визначену оцінку, а кілька можливих інтерпретацій. Наприклад, економічне піднесення КНР може розглядатися водночас як результат успішної модернізації та як процес, що супроводжувався соціальними, регіональними й політичними суперечностями. Китайсько-американські відносини, своєю чергою, неможливо адекватно описати лише категоріями співробітництва або конфронтації. Завдання учня полягає у визначенні аргументів на користь різних оцінок та формулюванні власного обґрунтованого висновку.

Для цього можуть використовуватися проблемні запитання, дискусія та аргументоване письмове судження. Методика розвитку критичного мислення передбачає використання запитань, що орієнтують учнів на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, оцінювання та обґрунтування позиції [23, с. 121–123]. Навчальна дискусія має ґрунтуватися на фактах і джерелах, а оцінюватися повинна не сама обрана позиція, а її аргументованість [23, с. 132–141].

Компетентнісний і проблемно-дослідницький підходи передбачають також доцільне поєднання різних видів навчальної діяльності. На етапі опрацювання нового матеріалу можуть використовуватися текст, карта, статистика та історичне джерело, а під час узагальнення – порівняння, проблемне питання, дискусія або коротке аргументоване судження. Важливо, щоб конкретний метод визначався навчальною метою, а не використовувався формально.

При доборі матеріалів необхідно враховувати й обмежений обсяг шкільного курсу. Історична частина цієї роботи містить значно більше інформації, ніж може бути безпосередньо використано на уроках. Тому методична трансформація результатів дослідження передбачає відбір найбільш показових фактів і джерел, необхідних для розуміння кількох основних зв'язків: економічна модернізація – міжнародне піднесення КНР; регіональні інтереси – форми взаємодії з державами Азії; економічна взаємозалежність – співробітництво і конкуренція зі США та ЄС; стратегічне партнерство – реальний зміст українсько-китайських відносин.

Такий принцип дозволяє уникнути перевантаження учнів другорядними датами, показниками й назвами організацій. Додатковий матеріал має використовуватися лише тоді, коли він допомагає пояснити історичну проблему або забезпечує основу для самостійної пізнавальної діяльності.

Методичне опрацювання теми доцільно співвідносити також із принципами якісної історичної освіти, сформульованими Радою Європи в документі «Quality History Education in the 21st Century: Principles and Guidelines» [36]. Для вивчення міжнародної політики КНР особливого значення набувають критичне ставлення до історичної інформації, урахування різних перспектив та уникнення одновимірного трактування складних історичних процесів.

Отже, методичне вивчення світової та регіональної політики КНР у 11 класі доцільно будувати на поєднанні компетентнісного, проблемно-дослідницького, порівняльного та джерелознавчого підходів. Робота з документами, статистикою, картографічними й візуальними матеріалами має спрямовуватися на формування логічного, просторового, інформаційного та аксіологічного складників історичної компетентності [19, с. 114–115, 128–129; 20, с. 242–245; 24, с. 81–148].

Основним результатом має бути не засвоєння максимальної кількості фактів про Китай, а розуміння учнями взаємозв'язку його економічної модернізації, регіональної політики та зміни міжнародного становища,

здатність аналізувати різні джерела інформації й формулювати аргументовані висновки.

4.3. Практична реалізація вивчення теми в 11 класі

Практична реалізація вивчення світової та регіональної політики КНР у курсі всесвітньої історії 11 класу передбачає дидактичну трансформацію результатів історичного дослідження відповідно до змісту навчальної програми, вікових можливостей учнів та компетентнісного спрямування сучасної історичної освіти. Йдеться не про механічне перенесення до шкільного курсу додаткової кількості фактів, дат, показників або зовнішньополітичних сюжетів, а про добір такого матеріалу, який дозволяє поглибити розуміння програмової теми «Китай» і водночас організувати самостійну пізнавальну діяльність учнів.

Навчальна програма передбачає в 11 класі вивчення трансформаційних процесів у КНР, «чотирьох модернізацій» Ден Сяопіна, розвитку Китаю на зламі XX–XXI ст. та сучасної геостратегії КНР [18, с. 181–182]. У наступному програмовому розділі учні мають осмислювати перехід від біполярного до багатополярного світу та сучасну геополітичну ситуацію [18, с. 183–184]. Це дозволяє інтегрувати результати проведеного дослідження в чинний зміст курсу без створення додаткової самостійної теми.

На основі аналізу навчальної програми, шкільних підручників, методичної літератури та матеріалів історичної частини кваліфікаційної роботи розроблено авторський дидактичний комплекс «Від економічної модернізації до міжнародного впливу КНР». Його метою є поглиблення розуміння учнями взаємозв'язку між внутрішньою трансформацією Китаю та зміною його місця в регіональній і глобальній системі міжнародних відносин.

Комплекс не передбачає одночасного використання всіх запропонованих матеріалів протягом одного уроку. Окремі завдання можуть бути включені до уроку про Китай, використані під час узагальнення матеріалу про країни Азії або в межах теми про міжнародні відносини

наприкінці XX – на початку XXI ст. Частина завдань може виконуватися індивідуально, у парах чи малих групах. Така модульність дозволяє вчителю добирати матеріал залежно від навчальної мети, часу та рівня підготовки конкретного класу.

Очікуваним результатом роботи є здатність учнів пояснювати зв'язок між економічною модернізацією та міжнародним посиленням КНР; визначати регіональні напрями її зовнішньої політики; аналізувати взаємодію Китаю зі США та Європейським Союзом як поєднання співробітництва і конкуренції; характеризувати основні етапи українсько-китайських відносин; працювати з текстовими документами, картою, статистичними даними та різними інтерпретаціями; формувати й аргументувати власні висновки. Відповідні види діяльності забезпечують розвиток логічного, просторового, інформаційного та аксіологічного складників історичної компетентності [24, с. 81–148].

Основою комплексу є проблемне питання: «Як економічна модернізація Китаю вплинула на зміну його місця у світі?» Воно виконує функцію змістового стрижня, що об'єднує внутрішню історію КНР із регіональними та глобальними міжнародними процесами. Учні повертаються до цього питання після виконання окремих завдань і наприкінці формують узагальнену відповідь.

Перший компонент комплексу – завдання «Від реформ до міжнародного впливу». Його метою є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між внутрішньою економічною трансформацією КНР та розширенням її міжнародних можливостей. Учням пропонується набір інформаційних карток із такими положеннями: поширення ринкових механізмів; створення спеціальних економічних зон; залучення іноземних інвестицій; розвиток експортного виробництва; вступ КНР до СОТ у 2001 р.; зростання зовнішньої торгівлі; накопичення економічних ресурсів; активізація інвестиційної та зовнішньоекономічної політики Китаю.

Учні мають розташувати запропоновані елементи не просто в хронологічній послідовності, а побудувати причинно-наслідкову схему, яка відповідає на питання: яким чином зміна економічної моделі створила для КНР нові зовнішньополітичні можливості? Для перевірки схеми пропонується матеріал підручника та короткий адаптований фрагмент наукового тексту про перехід китайської економіки від використання зовнішніх зв'язків переважно для внутрішньої модернізації до активнішого застосування економічних ресурсів у зовнішній політиці. Вступ КНР до СОТ і його значення для подальшої інтеграції країни до світової економіки розглядаються Б. Наутоном [46, с. 389–391], а еволюція використання економічних ресурсів у зовнішній політиці – В. Дж. Норрісом [47, с. 294–304].

Після виконання завдання учні формулюють короткий висновок із двох-трьох речень, починаючи його словами: «Економічне зростання стало ресурсом міжнародного впливу КНР тому, що...». Додатковим питанням може бути: «Чому велика економіка сама по собі ще не гарантує державі глобального лідерства?». Таким чином, завдання спрямоване не на відтворення характеристики реформ, а на встановлення причин, наслідків та взаємозалежностей.

Другий компонент – завдання «Китай і сусідні регіони: одна стратегія чи різні моделі?». Воно ґрунтується на порівнянні політики КНР у Центральній та Південно-Східній Азії. Учні отримують контурну або тематичну карту Азії та два короткі інформаційні блоки. Перший містить відомості про Шанхайську організацію співробітництва, енергетичні ресурси Центральної Азії, транспортні маршрути й розвиток китайських інфраструктурних проєктів. Другий – про взаємодію Китаю з АСЕАН, формування зони вільної торгівлі, торговельно-інвестиційні зв'язки й регіональну економічну інтеграцію.

На карті учні позначають КНР, держави Центральної Азії, безпосередньо пов'язані з китайською політикою, та держави АСЕАН. Після цього вони визначають, які чинники пояснюють інтерес Китаю до кожного з регіонів. Для Центральної Азії серед них мають бути виділені безпека західних

кордонів КНР, енергетичні ресурси та сухопутні транспортні комунікації. Для Південно-Східної Азії – торгівля, виробничі зв'язки, регіональна інтеграція, морські комунікації та взаємодія з АСЕАН. Відповідні напрями політики КНР у Центральній Азії розкриті О. Ф. Деменком [5, с. 217–228], а розвиток взаємодії Китаю та АСЕАН – С. Бі [33, с. 85–100].

Підсумкове завдання формулюється так: «Визначте дві спільні та дві відмінні риси політики КНР у Центральній та Південно-Східній Азії. Поясніть, чому Китай використовував у цих регіонах не однакові інструменти впливу». Очікуваний висновок полягає в розумінні того, що економічні ресурси були важливим інструментом в обох випадках, однак конкретна політика залежала від географічного положення, ресурсного потенціалу, проблем безпеки та рівня регіональної інституціоналізації. Така робота одночасно розвиває просторове й причинно-наслідкове мислення та дозволяє використовувати карту як джерело інформації, а не лише засіб локалізації об'єктів.

Третій компонент – завдання «КНР і США: партнери чи конкуренти?». Воно спрямоване на формування здатності працювати з суперечливими характеристиками одного історичного явища. Учням пропонуються дві вихідні тези: «Економічна взаємозалежність Китаю і США робила їх природними партнерами» та «Економічне піднесення КНР закономірно посилювало стратегічне суперництво зі США».

Клас може бути поділений на дві групи, кожна з яких має знайти аргументи на підтримку однієї тези. При цьому учні повинні використовувати однаковий набір матеріалів: коротку довідку про поглиблення китайсько-американської торгівлі; інформацію про проблему Тайваню; матеріали щодо зміни співвідношення сил після фінансової кризи 2008–2009 рр.; дані про початок торговельного протистояння у 2018 р. і його подальшу динаміку [14, с. 71–78].

Після представлення позицій учням пропонується не обрати «переможця», а сформулювати третю, складнішу тезу, яка враховує аргументи обох груп. Очікуваним результатом може бути висновок, що китайсько-

американські відносини характеризувалися одночасно економічною взаємозалежністю та стратегічною конкуренцією, а посилення одного компонента не усувало іншого.

Такий формат відповідає вимогам розвитку критичного мислення, за якого учень має працювати з інформацією, аргументувати позицію, враховувати контраргументи та формулювати обґрунтований висновок [23, с. 121–123, 132–141]. Методично важливо, щоб учитель не оцінював одну з початкових тез як «правильну», оскільки метою є саме виявлення складності історичного процесу.

Четвертий компонент – завдання «Китай і Європейський Союз: де закінчується партнерство і починається конкуренція?». Його доцільно побудувати на роботі з короткими інформаційними фрагментами, що характеризують різні етапи китайсько-європейської взаємодії: підтримку інтеграції КНР до світової торговельної системи; торговельні суперечки; китайські інвестиції у стратегічні й технологічні активи; формат співробітництва з державами Центральної та Східної Європи; переговори щодо Всеосяжної угоди про інвестиції та політичні суперечності початку 2020-х рр. [50, с. 419–425].

Учням пропонується розподілити наведені факти між трьома категоріями: «співробітництво», «конкуренція», «одночасно співробітництво і конкуренція». Найважливішим є третій блок, оскільки саме він допомагає відмовитися від спрощеної бінарної схеми міжнародних відносин.

Після класифікації матеріалу учні відповідають на питання: «Чому високий рівень економічної взаємозалежності КНР та ЄС не призвів до формування політичного союзу?» Для поглибленого рівня може бути запропоновано додаткове питання: «Чому відмінності між державами – членами ЄС у ставленні до Китаю мають значення для політики КНР?». Дослідження К. Леві та А. Ревес показує істотну неоднорідність підходів окремих європейських держав до взаємодії з Китаєм [45, с. 458–461].

Виконання цього завдання має сприяти розумінню багаторівневого характеру міжнародних відносин. Учні бачать, що Європейський Союз є інтеграційним об'єднанням, однак держави-члени мають власні економічні та політичні інтереси, а економічна взаємодія не усуває розбіжностей у питаннях безпеки, технологій, прав людини та міжнародної політики.

П'ятий компонент – завдання «Україна – КНР: від дипломатичних відносин до стратегічного партнерства». Для нього доцільно використати автентичні документи, оскільки саме українсько-китайські відносини дають можливість безпосередньо поєднати глобальний зміст із національною історією.

Учні отримують фрагменти Спільного українсько-китайського комюніке 1992 р. [29], Спільної декларації 2001 р. [27] та Спільної декларації про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства 2013 р. [28]. Завдання полягає в тому, щоб для кожного документа визначити дату, історичний контекст, основні напрями співробітництва та формулювання, які характеризують рівень двосторонніх відносин.

Робота з документами організовується за послідовністю: визначити тип та походження джерела; встановити, хто і за яких обставин його створив; виділити ключові положення; порівняти документи різних років; сформулювати висновок про характер змін. Такий алгоритм відповідає методичним рекомендаціям щодо аналізу історичного документа, які передбачають визначення його типу, авторства, часу створення, змісту та історичного контексту [19, с. 114–115].

Однак аналіз не повинен завершуватися лише встановленням того, що відносини поступово отримали статус стратегічного партнерства. Для поглиблення завдання учням пропонуються статистичні дані про двосторонню торгівлю. Зокрема, товарообіг України з КНР зріс із 737,6 млн дол. США у 2001 р. до 6,149 млрд дол. у 2008 р. та 10,627 млрд дол. у 2013 р. [4, с. 405–406]. У 2019–2020 рр. Китай став одним із найважливіших торговельних партнерів України, однак структура торгівлі залишалася асиметричною: в

українському експорті значну частку становили сировинні й аграрні товари, тоді як імпортом із КНР включав значний обсяг готової промислової продукції [4, с. 406, 408–413].

На основі двох типів джерел – дипломатичних документів і статистики – учні мають відповісти на питання: «Чи достатньо офіційного визначення відносин як стратегічного партнерства для оцінки їх реального змісту?». Очікується, що учні розмежують дипломатичну декларацію, фактичну економічну взаємодію та її структуру. Це дозволяє показати на конкретному прикладі, що джерела різних типів можуть давати різні, але взаємодоповнювальні відомості про один історичний процес.

Завдання може бути продовжене аналізом подій 2014 р. Учням повідомляється, що під час голосування в Раді Безпеки ООН щодо проєкту резолюції, пов'язаного із ситуацією в Криму, представник КНР утримався [4, с. 115]. Після цього пропонується зіставити цей факт із положеннями попередніх українсько-китайських декларацій про повагу до суверенітету й територіальної цілісності. Питання для обговорення може формулюватися так: «Чому задекларовані принципи міждержавних відносин не завжди дозволяють однозначно передбачити поведінку держави в конкретній міжнародній кризі?».

Таке завдання особливо важливе для розвитку історичного й громадянського мислення, оскільки воно допомагає уникати спрощеного поділу міжнародних акторів на «союзників» і «противників» та підводить учнів до розуміння категорій державного інтересу, дипломатичного маневрування та багатofакторності зовнішньої політики.

Завершальним елементом авторського комплексу є узагальнювальне завдання «Чи стала КНР глобальним центром сили?». Воно виконується після опрацювання кількох попередніх блоків. Учням пропонується заповнити аргументаційну схему з чотирма складниками: економічні ресурси; регіональний вплив; відносини з глобальними центрами сили; обмеження міжнародного впливу КНР.

У першому блоці учні використовують матеріал про економічну модернізацію та інтеграцію Китаю у світове господарство. У другому – результати роботи з Центральною та Південно-Східною Азією. У третьому – матеріали про США, Європейський Союз та Україну. У четвертому необхідно визначити чинники, які не дозволяють ототожнювати економічне зростання з автоматичним глобальним домінуванням: міжнародну конкуренцію, безпекові суперечності, залежність від зовнішніх ринків і технологій, внутрішні диспропорції та обмеження політичного впливу.

Після цього учні формують письмову відповідь обсягом 5–7 речень на проблемне питання всього комплексу: «Як економічна модернізація Китаю вплинула на зміну його місця у світі?». Обов'язковою умовою є наведення щонайменше трьох аргументів із матеріалів різного типу: одного економічного факту, одного прикладу регіональної або глобальної політики та одного джерельного чи статистичного доказу.

Такий формат підсумкової роботи дозволяє оцінювати не кількість запам'ятованих фактів, а здатність учня будувати історичне пояснення. Доцільними критеріями оцінювання є правильність використання історичних фактів; установлення причинно-наслідкових зв'язків; використання матеріалів джерел; логічність аргументації; здатність враховувати суперечливість історичного процесу; обґрунтованість підсумкового висновку.

Запропонований комплекс передбачає диференціацію навчальної діяльності. На базовому рівні учні можуть установлювати відповідність між фактом і наслідком, визначати інформацію в документі, працювати з картою та класифікувати матеріал. На достатньому рівні – порівнювати процеси, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та пояснювати значення окремих подій. На високому рівні – зіставляти різні джерела й інтерпретації, працювати з контраргументами, оцінювати суперечливі твердження та самостійно формувати складні історичні висновки.

Важливою умовою використання комплексу є обмеження обсягу додаткової інформації. Методична мета полягає не в тому, щоб учні детально

відтворювали всі напрями міжнародної діяльності КНР, досліджені у кваліфікаційній роботі. Історичний матеріал має виконувати функцію доказової бази для розв'язання конкретної навчальної проблеми. Саме тому до кожного завдання добирається невелика кількість документів, фактів, статистичних показників або картографічних об'єктів.

Аналогічний принцип стосується візуальних матеріалів. Карта, схема, графік чи інфографіка повинні використовуватися лише тоді, коли вони дають інформацію, необхідну для виконання завдання. Візуальне джерело доцільно аналізувати через послідовність опису, первинної інтерпретації та встановлення історичного контексту [20, с. 242–245]. У такий спосіб візуалізація перетворюється з ілюстративного супроводу на повноцінний інструмент навчального пізнання.

Запропоновані завдання відповідають проблемно-дослідницькому характеру навчання. Учень отримує не готовий висновок про «китайське економічне диво», «китайську загрозу», «стратегічне партнерство» або «глобальне лідерство», а сукупність матеріалів, на основі яких має перевірити відповідне твердження. Така логіка узгоджується з підходом, за яким дослідницьке завдання включає проблему, інформаційну основу та діяльність учня з пошуку аргументованої відповіді [21, с. 145–146].

При цьому розроблений дидактичний комплекс має проєктно-методичний характер. Його доцільність обґрунтовується відповідністю змісту чинній навчальній програмі, результатам аналізу підручників та сучасним методичним підходам до компетентнісного, дослідницького і джерелознавчого навчання. Запропоновані завдання можуть коригуватися вчителем залежно від конкретного навчального часу, наявних матеріалів та рівня навчальних досягнень учнів.

Таким чином, практична реалізація результатів дослідження полягає у створенні авторського комплексу навчальних завдань, який дозволяє інтегрувати матеріали про економічну трансформацію, регіональну та глобальну політику КНР у чинний курс всесвітньої історії 11 класу. Основою

комплексу є не розширення фактологічного навантаження, а організація діяльності учнів із різними видами історичної інформації.

Використання причинно-наслідкових схем, картографічних завдань, дипломатичних документів, статистичних матеріалів, порівняння альтернативних позицій і аргументованого письмового висновку дозволяє поєднати зміст історії КНР із формуванням логічної, просторової, інформаційної та аксіологічної складових історичної компетентності [24, с. 81–148]. Робота з документами й візуальними матеріалами забезпечує перехід від сприйняття готової інформації до її аналізу та інтерпретації [19, с. 114–115, 128–129; 20, с. 242–245, 251–252], а проблемні питання й навчальна дискусія створюють умови для розвитку критичного мислення та аргументації [23, с. 121–141].

Отже, тема світової та регіональної політики КНР може бути використана в 11 класі як засіб поглибленого осмислення трансформацій міжнародних відносин наприкінці XX – на початку XXI ст. Її методичний потенціал полягає передусім у можливості показати учням на конкретному історичному матеріалі взаємозв'язок внутрішнього розвитку держави та її міжнародного становища, складність співвідношення економічного й політичного впливу, поєднання співробітництва та конкуренції в міжнародних відносинах, а також місце України в системі взаємодії з одним із провідних центрів сучасного світу.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі досліджено світову та регіональну політику Китайської Народної Республіки наприкінці XX – на початку XXI ст. у взаємозв'язку з економічною трансформацією країни та визначено можливості використання відповідного історичного матеріалу в навчанні всесвітньої історії учнів 11 класу. Поєднання історичного й методичного складників дало змогу не лише охарактеризувати основні напрями міжнародного піднесення КНР, а й здійснити дидактичну трансформацію результатів дослідження відповідно до змісту шкільного курсу історії. Відповідно до поставлених завдань сформульовано такі висновки.

Охарактеризовано джерельну базу та основні напрями історіографічного і науково-методичного опрацювання проблеми. Джерельна база дослідження охоплює три взаємопов'язані групи матеріалів: офіційні дипломатичні документи, статистичні й довідкові матеріали, а також нормативні документи, навчальні програми та підручники з історії. Офіційні українсько-китайські документи 1992, 1994, 2001 і 2013 рр. дозволили простежити еволюцію двосторонніх відносин від визначення базових принципів міждержавної взаємодії до оформлення стратегічного партнерства. Статистичні й фактографічні матеріали дали можливість співвіднести задекларовані напрями співпраці з фактичною динамікою політичних та економічних контактів. Нормативні освітні документи, навчальна програма та підручники стали основою для визначення місця історії Китаю в шкільному курсі та подальшого методичного опрацювання теми.

Аналіз української та зарубіжної історіографії засвідчив значний рівень наукової розробленості окремих аспектів проблеми. У працях українських дослідників висвітлено зовнішньополітичні концепції КНР, використання «м'якої сили», особливості економічних і торговельних зв'язків, регіональну політику в Центральній Азії та розвиток українсько-китайських відносин. Зарубіжна історіографія значно ширше представляє проблеми економічної

модернізації Китаю, його інтеграції до глобальної політичної економії, боротьби за міжнародний статус, відносин зі США та Європейським Союзом, а також еволюції китайської зовнішньополітичної стратегії. Встановлено, що економічний, регіональний, глобальний та український виміри міжнародного піднесення КНР переважно досліджуються як окремі напрями, що обґрунтовує доцільність їх комплексного розгляду.

Науково-методичні праці забезпечили теоретичну основу для освітньої складової роботи. Вони дозволили визначити можливості компетентнісного, проблемно-дослідницького, порівняльного та джерелознавчого підходів, використання історичних документів, статистичних, картографічних і візуальних матеріалів, а також засобів розвитку критичного мислення. Водночас спеціальна методика вивчення саме світової та регіональної політики КНР у 11 класі представлена обмежено, що створило підстави для власного методичного проєктування.

Проаналізовано економічну трансформацію КНР та особливості розширення її регіонального впливу в Центральній і Південно-Східній Азії. Встановлено, що міжнародне піднесення Китаю було тісно пов'язане з тривалими внутрішніми економічними перетвореннями. Їх визначальними рисами стали поступове розширення ринкових механізмів при збереженні значної ролі держави, розвиток недержавного сектору, створення спеціальних економічних зон, залучення іноземного капіталу, розширення експортного виробництва та поглиблення інтеграції у світове господарство. Важливим етапом стало утвердження моделі «соціалістичної ринкової економіки» та вступ КНР до Світової організації торгівлі у 2001 р.

Економічна модернізація супроводжувалася істотними структурними та соціальними змінами. Розвиток промисловості й сфери послуг, урбанізація та внутрішня міграція поєднувалися з нерівномірністю розвитку приморських і внутрішніх регіонів та посиленням соціально-економічних диспропорцій. Отже, китайське економічне піднесення не було лінійним процесом і не може оцінюватися винятково через високі показники зростання.

Разом із тим саме накопичення економічних ресурсів стало матеріальною передумовою зміни міжнародного становища КНР. Торгівля, інвестиції, фінансові можливості, технологічний потенціал і великий внутрішній ринок поступово перетворювалися з ресурсів внутрішньої модернізації на інструменти зовнішньої політики. Якщо у 1990-х рр. міжнародна економічна інтеграція значною мірою забезпечувала потреби розвитку самої КНР, то на початку XXI ст. економічні можливості дедалі активніше використовувалися для формування довготривалих зв'язків з іншими державами та розширення міжнародної присутності Китаю.

У Центральній Азії ця еволюція проявилася особливо виразно. У першій половині 1990-х рр. пріоритетами КНР були врегулювання прикордонних питань, стабільність західних кордонів і безпека Сіньцзяну. Надалі безпековий компонент доповнився економічними, енергетичними й транспортними інтересами. Важливим інституційним механізмом стала «Шанхайська п'ятірка», на основі якої у 2001 р. було створено Шанхайську організацію співробітництва. Розвиток енергетичної та транспортної інфраструктури, торгівлі, кредитування та інвестицій поступово перетворив Центральну Азію на важливий елемент регіональної політики КНР. Після проголошення у 2013 р. ініціативи «Один пояс, один шлях» значення регіону додатково зросло як простору сухопутних комунікацій між Китаєм і Європою.

У Південно-Східній Азії китайська політика розвивалася в іншому інституційному середовищі. Центральну роль тут відігравала взаємодія з АСЕАН. Від встановлення діалогових відносин на початку 1990-х рр. сторони перейшли до стратегічного партнерства, поглиблення торговельно-економічної інтеграції та формування Китайсько-асеанівської зони вільної торгівлі. Після 2013 р. до традиційних механізмів додалися інфраструктурні ініціативи «Одного поясу, одного шляху». Водночас економічне зближення супроводжувалося торговельною конкуренцією, нерівномірністю результатів інтеграції та побоюваннями окремих держав щодо надмірного посилення КНР.

Порівняння двох регіональних напрямів показало, що Китай не застосовував універсальної моделі впливу. У Центральній Азії першочерговими були безпека, енергетичні ресурси та сухопутні комунікації, тоді як у Південно-Східній Азії більшу роль відігравали торгівля, виробничі мережі та взаємодія з розвиненою системою регіональних інституцій. Спільною рисою стала опора на економічні можливості КНР, однак їх перетворення на політичний вплив залежало від інтересів і реакції держав відповідних регіонів.

З'ясовано особливості місця КНР у системі глобальних міжнародних відносин через її взаємодію зі США, Європейським Союзом та Україною. Китайсько-американські відносини характеризувалися поєднанням економічної взаємозалежності зі стратегічною конкуренцією. У 1990-х – на початку 2000-х рр. взаємна зацікавленість в економічних зв'язках сприяла інтеграції КНР до світового господарства та підтримувала прагматичну взаємодію між Вашингтоном і Пекіном. Водночас проблема Тайваню, військова присутність США у Східній Азії та американська система регіональних союзів залишалися постійними джерелами стратегічних суперечностей.

Після світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. зміна співвідношення економічних можливостей двох держав дедалі виразніше позначалася на їхніх відносинах. Посилення уваги США до Азійсько-Тихоокеанського регіону за адміністрації Б. Обама, а наприкінці 2010-х рр. — торговельне та технологічне протистояння засвідчили перехід до більш відкритої конкуренції. Проте економічна взаємозалежність не була усунута. Тому піднесення КНР доцільно трактувати не як одномоментне витіснення США з позицій глобального лідера, а як поступове скорочення асиметрії між можливостями двох держав і перетворення їх взаємодії на один із центральних чинників зміни міжнародного порядку.

Відносини КНР з Європейським Союзом розвивалися за іншою моделлю. Їх основою було поглиблення торговельно-економічної

взаємозалежності, підтримане інтеграцією Китаю до світової торговельної системи. Водночас із розширенням торгівлі та інвестицій дедалі гострішими ставали суперечки щодо доступу до ринків, захисних торговельних заходів, китайських інвестицій у високотехнологічні та стратегічні активи, технологічної безпеки та політичних питань. У другій половині 2010-х – на початку 2020-х рр. Китай дедалі частіше сприймався в ЄС одночасно як партнер і конкурент.

Важливою особливістю китайсько-європейських відносин стала внутрішня неоднорідність самого Європейського Союзу. Відмінності економічних інтересів та зовнішньополітичних орієнтирів окремих держав-членів створювали для КНР можливість розвивати паралельно відносини з інституціями ЄС, окремими державами та субрегіональними форматами. Разом із тим посилення безпекового й технологічного вимірів, а також політичні суперечності продемонстрували обмеженість можливостей перетворення економічної присутності Китаю в Європі на однозначний політичний вплив.

Українсько-китайські відносини від часу їх встановлення у 1992 р. пройшли кілька етапів. У 1990-х рр. було сформовано договірно-правову основу, започатковано економічну, науково-технічну та військово-технічну взаємодію. У 2000-х рр. політичні контакти розвивалися нерівномірно, однак обсяги торгівлі зростали. Нове пожвавлення відбулося у 2010–2013 рр., коли відносини отримали статус стратегічного партнерства, були укладені угоди у сферах енергетики, сільського господарства, фінансів та інфраструктури.

Після 2014 р. двосторонні відносини розвивалися в новому міжнародному контексті, зумовленому російською агресією проти України. Позиція КНР щодо подій у Криму засвідчила прагнення Пекіна поєднувати декларовану підтримку принципів суверенітету й територіальної цілісності з необхідністю збереження власних стратегічних інтересів і відносин з Росією. Це показало, що формальний статус стратегічного партнерства не означає автоматичного збігу зовнішньополітичних позицій держав.

Найдинамічнішою складовою українсько-китайської взаємодії залишалася торгівля. До кінця 2010-х рр. Китай перетворився на одного з найбільших торговельних партнерів України. Водночас характер економічних зв'язків був асиметричним: товарообіг значно перевищував масштаби прямих китайських інвестицій, а український експорт значною мірою складався з аграрної та сировинної продукції, тоді як у структурі китайського імпорту переважала готова промислова продукція. Отже, китайський напрям створював для України важливі можливості диверсифікації зовнішньоекономічних відносин, але його розвиток потребував урахування структури торгівлі, умов інвестиційної взаємодії та ширшого міжнародного контексту.

Визначено місце історії Китаю та його міжнародних відносин у шкільному курсі історії, обґрунтовано методичні підходи до її вивчення та розроблено авторський дидактичний комплекс для учнів 11 класу. Аналіз нормативних документів і навчальної програми показав, що тема Китаю має послідовне представлення у старшій школі. У 10 класі формуються базові уявлення про політичні процеси в Китаї першої половини ХХ ст., а в 11 класі вивчаються проголошення КНР, маоїстський період, «великий стрибок», «культурна революція», реформи Ден Сяопіна, трансформаційні процеси на зламі ХХ–ХХІ ст. та сучасна геостратегія КНР. Вивчення цих питань логічно поєднується також із програмовою проблематикою переходу від біполярного до багатополярного світу та сучасних міжнародних відносин.

Порівняльний аналіз підручників для 11 класу показав наявність спільного змістового ядра: становлення КНР, маоїстські соціально-економічні експерименти, реформи Ден Сяопіна, економічна модернізація та сучасне становище Китаю. Водночас міжнародний вимір китайського піднесення через обмежений обсяг навчального матеріалу представлений стисло. Це створює можливість методично вмотивованого використання результатів кваліфікаційної роботи як додаткового матеріалу, однак не через збільшення

кількості фактів, а через добір прикладів, джерел і завдань, які допомагають пояснювати програмові проблеми.

Для вивчення світової та регіональної політики КНР обґрунтовано доцільність поєднання компетентнісного, проблемно-дослідницького, порівняльного та джерелознавчого підходів. Робота з історичними документами, статистикою, картографічними та візуальними матеріалами дозволяє спрямувати навчальну діяльність на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, аналіз просторових чинників, критичну оцінку інформації та формулювання аргументованих суджень. Особливе значення має відмова від одновимірних характеристик міжнародних процесів: відносини Китаю зі США чи ЄС доцільно розглядати через одночасне співіснування співробітництва і конкуренції, а регіональну політику — з урахуванням інтересів не лише КНР, а й держав-партнерів.

Практичним результатом методичної частини став авторський дидактичний комплекс «Від економічної модернізації до міжнародного впливу КНР». Його змістовим стрижнем визначено проблемне питання: «Як економічна модернізація Китаю вплинула на зміну його місця у світі?». Комплекс побудований модульно й передбачає використання окремих завдань під час вивчення теми Китаю, узагальнення матеріалу про країни Азії або опрацювання теми міжнародних відносин.

До комплексу включено п'ять взаємопов'язаних змістових компонентів. Завдання «Від реформ до міжнародного впливу» спрямоване на встановлення причинно-наслідкового зв'язку між внутрішньою модернізацією та міжнародним посиленням КНР. Завдання «Китай і сусідні регіони: одна стратегія чи різні моделі?» передбачає порівняння китайської політики в Центральній та Південно-Східній Азії з використанням картографічного матеріалу. У завданні «КНР і США: партнери чи конкуренти?» учні зіставляють альтернативні характеристики китайсько-американських відносин та формулюють складніший узагальнений висновок. Завдання про Китай та Європейський Союз спрямоване на розмежування й взаємозв'язок

категорій співробітництва та конкуренції. Блок «Україна – КНР: від дипломатичних відносин до стратегічного партнерства» поєднує аналіз дипломатичних документів зі статистичними матеріалами й дозволяє зіставити офіційно задекларований статус відносин з їх фактичним змістом.

Завершальне завдання «Чи стала КНР глобальним центром сили?» інтегрує результати попередньої роботи. Учні мають зіставити економічні ресурси, регіональний вплив, характер взаємодії з іншими центрами сили та обмеження міжнародних можливостей Китаю, після чого сформулювати аргументовану відповідь на центральне проблемне питання. Таким чином, результатом навчальної діяльності виступає не механічне відтворення відомостей про КНР, а побудова історичного пояснення на основі матеріалів різного типу.

Розроблений комплекс має проєктно-методичний характер і не передбачає тверджень про експериментально доведену ефективність його застосування. Його обґрунтованість визначається відповідністю чинній навчальній програмі, результатам аналізу шкільних підручників та сучасним методичним підходам до навчання історії. Завдання можуть бути адаптовані вчителем відповідно до навчального часу, рівня підготовки учнів і конкретної дидактичної мети.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Булик М. В., Гаврилова Н. В. Зовнішня політика Китаю у XXI ст. *Актуальні проблеми науки та освіти : збірник матеріалів XXI підсумкової науково-практичної конференції викладачів, м. Маріуполь, 1 лютого 2019 р.* Маріуполь : МДУ, 2019. С. 78–80.

2. Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2024. 192 с.

3. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2019. 224 с.

4. Головка В., Жигир І., Мостова В., Суворов К. Українсько-китайські відносини у 1991–2020 рр. : науково-довідкове видання. Київ : Інститут історії України НАН України, 2021. 463 с.

5. Деменко О. Ф. Центральна Азія у зовнішньополітичній стратегії КНР 1992–2019 років. *Китай в період реформ і відкритості : збірник наукових праць* / за заг. ред. Н. Д. Городньої. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. С. 217–237.

6. Зіневич І. Українсько-китайські міждержавні відносини: передумови, внутрішні і зовнішні чинники впливу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини.* 2020. № 2 (52). С. 34–38.

7. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : постанова від 23 листопада 2011 р. № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п>.

8. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти : постанова від 25 липня 2024 р. № 851. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-п>.

9. Кіктенко В. О. «Китайська загроза» в глобальному контексті: теорія і реальні виклики. *Східний світ*. 2015. № 2. С. 117–125.
10. Кіктенко В. О. Роль теорії «м'якої сили» у створенні нового образу Китаю. *Китаєзнавчі дослідження*. 2015. № 1–2. С. 39–50.
11. Кіктенко В. О. Теорія Ден Сяопіна: практична філософія та оновлена ідеологія Комуністичної партії Китаю. *Східний світ*. 2020. № 3. С. 25–36.
12. Кіктенко В. О. Теорія «мирного піднесення / розвитку Китаю» в політичному та науковому дискурсі. *Східний світ*. 2015. № 1. С. 125–137.
13. Кіпцар І. А. Українсько-китайські відносини у період 1992–2002 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2006. 20 с.
14. Клус В. В., Якубовський С. О. Зміни в торговельних потоках між Китаєм та США протягом торгової війни. *Китаєзнавчі дослідження*. 2023. № 2. С. 70–79.
15. Кондратенко О. Ю. Китайський вектор України у контексті диверсифікації зовнішньої політики: здобутки та перспективи. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. № 2. С. 65–79.
16. Лещенко Л. Українсько-китайські відносини: здобутки і перспективи. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2001. Вип. 5. С. 149–154.
17. Лікарчук Д. С. Зовнішня політика Китаю: конфлікти, перспективи, нові сценарії. *Регіональні студії*. 2021. № 25. С. 26–32.
18. Міністерство освіти і науки України. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи : навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ : НREC PRESS, 2022. 260 с.
19. Молоткіна В. К., Тарапон О. Історичні документи як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Society. Document. Communication*. 2022. Вип. 16. С. 107–129.

20. Молоткіна В. К., Хмельницька Л. В. Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів. *Society. Document. Communication*. 2023. Вип. 18. С. 227–252.

21. Мороз П. В., Мороз І. В. Формування дослідницької компетентності засобами сучасного шкільного підручника історії. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. Вип. 24. С. 142–162.

22. Полянський П. Б. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2019. 255 с.

23. Пометун О. І., Гупан Н. М. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії : методичний посібник [Електронне видання]. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 250 с..

24. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

25. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.

26. Спільна декларація України і Китайської Народної Республіки від 6 вересня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_004.

27. Спільна декларація України і Китайської Народної Республіки про зміцнення дружби і всебічного співробітництва в XXI столітті від 21 липня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_006.

28. Спільна декларація України і Китайської Народної Республіки про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства від 5 грудня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_011.

29. Спільне українсько-китайське комюніке від 31 жовтня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_020.

30. Троян С. С. Сучасні відносини Україна – КНР: проблеми і перспективи. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 1. С. 84–93.

31. Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 256 с.
32. Якубовський С. О., Розновська П. І. Сучасний стан міжнародної торгівлі Китаю. *Китаєзнавчі дослідження*. 2022. № 3. С. 105–118.
33. Bi S. Cooperation between China and ASEAN under the Building of ASEAN Economic Community. *Journal of Contemporary East Asia Studies*. 2021. Vol. 10, No. 1. P. 83–107.
34. Breslin S. China and the Global Political Economy. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2007.
35. Christensen T. J. The China Challenge: Shaping the Choices of a Rising Power. New York : W. W. Norton & Company, 2015.
36. Council of Europe. Quality History Education in the 21st Century: Principles and Guidelines. Strasbourg : Council of Europe, 2018. 30 p.
37. Deng Y. China's Struggle for Status: The Realignment of International Relations. Cambridge : Cambridge University Press, 2008.
38. Doshi R. The Long Game: China's Grand Strategy to Displace American Order. New York : Oxford University Press, 2021.
39. Economy E. C. The World According to China. Cambridge : Polity, 2022. 304 p.
40. Fairbank J. K., Goldman M. China: A New History. 2nd enlarged ed. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 2006.
41. Friedberg A. L. A Contest for Supremacy: China, America, and the Struggle for Mastery in Asia. New York : W. W. Norton & Company, 2011.
42. Kerr D., Swinton L. China, Xinjiang, and the Transnational Security of Central Asia. *Critical Asian Studies*. 2008. Vol. 40, No. 1. P. 89–112.
43. Kissinger H. On China. New York : Penguin Press, 2011.
44. Lampton D. M. The Three Faces of Chinese Power: Might, Money, and Minds. Berkeley : University of California Press, 2008.

45. Levy K., Révész Á. No Common Ground: A Spatial-Relational Analysis of EU-China Relations. *Journal of Chinese Political Science*. 2022. Vol. 27, No. 3. P. 457–491.
46. Naughton B. The Chinese Economy: Transitions and Growth. Cambridge, Mass. : MIT Press, 2007.
47. Norris W. J. China's Post-Cold War Economic Statecraft: A Periodization. *Journal of Current Chinese Affairs*. 2021. Vol. 50, No. 3. P. 294–316.
48. Shirk S. L. Overreach: How China Derailed Its Peaceful Rise. New York : Oxford University Press, 2022.
49. Sutter R. G. Chinese Foreign Relations: Power and Policy Since the Cold War. Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2010.
50. van der Harst J. The European Commission and the “Europeanisation” of EU Trade Diplomacy: The Case of EU-China Relations, 1999–2021. *Asia Europe Journal*. 2023. Vol. 21. P. 413–427.